

**SAPA ARUH BASA JAWI
WONTEN ING RUBRIK CERKAK KALAWARTI DJAKA LODANG
WEDALAN WULAN SEPTEMBER – DESEMBER TAUN 2013**

SKRIPSI

Kaaturaken Dhateng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
Minangka Jejangkeping Pendadaran Anggayuh
Gelar Sarjana Pendidikan

**Dening
Nofi Andari
NIM 10205244002**

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2014**

PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan “*Sapa Aruh Basa Jawi Wonten Ing Rubrik Cerkak Kalawarti Djaka Lodang Wedalan Wulan September - Desember Taun 2013*” menika sampun pikantuk palilah dening dosen pembimbing kangge dipunuji wonten ing salebeting pendadaran.

Yogyakarta, 30 April 2014

Pembimbing

A handwritten signature in dark ink, appearing to be "Mulyana", written over a horizontal line.

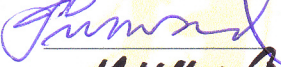
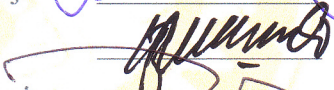

Drs. Mulyana, M.Hum

NIP 19661003 199203 1 002

PANGESAHAN

Skripsi kanthi irah-irahan “*Sapa Aruh Basa Jawi Wonten Ing Rubrik Cerkak Kalawarti Djaka Lodang Wedalan Wulan September - Desember Taun 2013*” menika sampun dipunandharaken ing pendadaran wonten sangajenging Dewan Penguji ing tanggal 30 Mei 2014 saha dipuntetepaken lulus.

DEWAN PENGUJI

Nama	Jabatan	Tapak asma	Tanggal
Dr. Suwardi, M.Hum	Ketua Penguji		13 Juni 2014
Dr. Purwadi, M.Hum	Sekretaris Penguji		13 Juni 2014
Drs. Hardiyanto, M.Hum.	Penguji I		5 Juni 2014
Drs. Mulyana, M.Hum.	Penguji Pendamping		10 Juni 2014

Yogyakarta, 13 Juni 2014

Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Yogyakarta

Dekan,

Prof. Dr. Zamzani, M.Pd.

NIP 19550505 198011 1 001

WEDHARAN

Ingkang tapak asma wonten ing ngandhap menika, kula:

Nama : **Nofi Andari**

NIM : 10205244002

Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa

Fakultas : Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta

ngandharaken bilih skripsi menika damelan kula piyambak. Sapangertosan kula, wosing skripsi menika beda kaliyan skripsi ingkang sinerat dening tiyang sanes, kejawi bab tartamtu ingkang kula pendhet kangge pamanggih dhasar kanthi njumbuhaken tata cara saha etika panyeratanipun.

Seratan wonten ung wedharan menika kaserat kanthi saestu. Menawi kasunyatanipun kabukti bilih wedharan menika boten leres, prekawis menika dados tanggel jawab kula piyambak.

Yogyakarta, 30 April 2014

Panyerat

Nofi Andari

SESANTI

Ngelmu iku pepadhanging jagat.

Witing mulya jalaran wani rekasa saha tansah ndedonga.

Fall seven times, stand up eight.

PISUNGSUNG

Alhamdulillah kula aturaken dhumateng Gusti Allah SWT ingkang Maha Welas
saha Maha Asih, skripsi menika panyerat damel minangka pisungsung dhumateng
tiyang sepuh kula ingkang tansah paring tresna, donga, panjurung,
panyengkuyung saha pambiyantu wiwit saking purwa dumugi wasana.

PRAWACANA

Puji syukur konjuk dhumateng ngarsanipun Gusti Allah SWT ingkang sampun paring rahmat saha hidayahipun, satemah panyerat saged mujudaken skripsi kanthi irah-irahan “*Sapa Aruh Basa Jawi Wonten Ing Rubrik Cerkak Kalawarti Djaka Lodang Wedalan Wulan September - Desember Taun 2013*” kanthi lancar boten wonten pepalang setunggal menapa. skripsi menika kaserat kangge njangkepi salah satunggaling sarat pikantuk gelar *Sarjana Pendidikan*.

Seratan skripsi menika saged kawujud awit saking panyengkuyungipun sedaya pihak wiwit purwa dumugi wasana. Kanthi raos bombonging manah, panyerat ngaturaken agunging panuwun dhumateng:

1. Prof. Dr. Zamzani, M.Pd., minangka Dekan Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta ingkang sampun paring kalodhangan kangge damel skripsi menika.
2. Dr. Suwardi, M.Hum., Minangka pangarsa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring idi palilah kangge nglampahaken panaliten.
3. Drs. Mulyana, M.Hum., minangka dosen pembimbing ingkang sampun paring bimbingan, wewarah, ngelmu, saha panjurung kanthi wicaksana.
4. Prof. Dr. Suharti, M.Pd., minangka dosen Penasehat Akademik ingkang sampun paring wewarah ingkang sadangunipun panyerat kuliah.
5. Bapak saha Ibu dosen Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring ngelmu ingkang mupangat.
6. Staf administrasi Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah awit saking pambiyantunipun.
7. Ibu Rusmiyati, Pak Soedari saha Pak Sukardi minangka tiyang sepuh ingkang boten nate kendhat anggenipun paring donga, wewarah, panyengkuyung saha panjurungipun.
8. Kulawarga ageng panyerat ingkang tansah paring pambiyantu lan panjurung.
9. Kanca-kanca Dhian, Waliy, Wiji, Leni, Ana, Harwanto, Arintika, lan Hertati awit saking sedaya pambiyantu lan panjurungipun.

10. Kanca-kanca Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah angkatan 2010, mliginipun Kelas G 2010 awit saking sedayanipun ing sedangunipun kuliah.
11. Kanca-kanca KKN-PPL SMP Negeri 2 Playen awit saking pambiyantunipun.
12. Sedaya pihak ingkang sampun paring pambiyantu satemah skripsi menika saged paripurna ingkang boten saged dipunsebataken sedaya.

Panyerat rumaos bilih skripsi menika tasih tebih saking kasampurnan, pramila panyaruwe saha pamrayogi saking sedayanipun tansah katampi kanthi suka renaning penggalih. Ing wasana kanthi raos andhap asor panyerat gadhah pangajab mugi-mugi skripsi menika saged mukarabi tumrap sedayanipun.

Yogyakarta, 30 April 2014

Panyerat

Nofi Andari

WOSING ISI

	Kaca
IRAH-IRAHAN	i
PASARUJUKAN	ii
PANGESAHAN	iii
WEDHARAN	iv
SESANTI	v
PISUNGSUNG	vi
PRAWACANA	vii
WOSING ISI	ix
DAFTAR TABEL	xi
DAFTAR LAMPIRAN	xii
DAFTAR CEKAKAN	xiii
SARINING PANALITEN	xiv
BAB I. PURWAKA	1
A. Dhasaring Panaliten	1
B. Underaning Prekawis	5
C. Watesaning Panaliten	6
D. Wosing Panaliten	6
E. Ancasing Panaliten	6
F. Paedahing Panaliten	7
G. Pangertosan	8
BAB II. GEGARAN TEORI	9
A. Sociolinguistik	9
B. Prastawa Tutur	11
C. Sapa Aruh (<i>Term of Address</i>)	16
1. Pangertosan Sapa Aruh	16
2. Jinising Sapa Aruh	18
3. Bab ingkang Ndayani Panganggening Sapa Aruh	27
D. Rubrik Cerkak	31

E. Panaliten ingkang Jumbuh	32
F. Nalaring Pikir	33
BAB III. CARA PANALITEN	35
A. Jinising Panaliten	35
B. Data lan Sumbering Data	35
C. Caranipun Ngempalaken Data	36
D. Pirantining Panaliten	37
E. Caranipun Nganalisis Data	37
F. Caranipun Ngesahaken Data	40
BAB IV. ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN	42
A. Asiling Panaliten	42
B. Pirembagan	52
1. Jinisipun Sapa Aruh Saha Bab Ingkang Ndayani Panganggenipun Sapa Aruh	53
a. Namanipun Tiyang	54
b. Pasedherekan	56
c. Gelar Kabangawanan	67
d. Pedamelan utawi profesi	69
e. <i>Adjektif Transposisional</i>	71
f. <i>Metaforik</i> utawi paraban	73
g. Tembung sesulih purusa	74
h. Sapa aruh umum	77
i. Tembung <i>religius</i>	78
BAB V. PANUTUP	81
A. Dudutan	81
B. Impikasi	83
C. Pamrayogi	83
KAPUSTAKAN	84
LAMPIRAN	86

DAFTAR TABEL

	Kaca
Tabel 1 : Format Kartu Data Penelitian.....	37
Tabel 2 : Format Tabel Analisis Data Jinising Sapa Aruh lan Bab ingkang Ndayani Panganggenipun Sapa Aruh	39
Tabel 3 : Jinising Sapa Aruh lan Bab ingkang Ndayani Panganggenipun Sapa Aruh Wonten ing Kalawarti Djaka Lodang Wulan September – Desember Taun 2013	43

DAFTAR LAMPIRAN

Kaca

Lampiran 1	:	Tabel Analisis Data Jinising Sapa Aruh lan Bab ingkang Ndayani Panganggenipun Sapa Aruh Wonten ing Rubrik Cerkak Kalawarti Djaka Lodang Wedalan September – Desember Taun 2013	86
------------	---	--	----

DAFTAR CEKAKAN

A	: <i>Act sequences</i>
DL	: <i>Data Lampiran</i>
E	: <i>Ends, purpose and goal</i>
G	: <i>Genres</i>
I	: <i>Instrumentalities</i>
K	: <i>Key, tone or spirit of acts</i>
KDL	: <i>Kalawarti Djaka Lodang</i>
N	: <i>Norm of interaction and interpretation</i>
P	: <i>Participants</i>
PM	: <i>Perluasan Makna</i>
S	: <i>Setting and Scene</i>

**SAPA ARUH BASA JAWI
WONTEN ING RUBRIK CERKAK KALAWARTI DJAKA LODANG
WEDALAN WULAN SEPTEMBER – DESEMBER TAUN 2013**

**Dening
Nofi Andari
NIM 10205244002**

SARINING PANALITEN

Panaliten menika gadhah ancas kangge ngandharaken jinising sapa aruh basa Jawi saha bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh basa Jawi wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember taun 2013. Panganggenipun sapa aruh wonten ing kalawarti Djaka Lodang menika saged dipundadosaken tuladha panganggenipun sapa aruh basa Jawi wonten ing padintenan.

Jinising panaliten ingkang dipunginakaken inggih menika panaliten *deskriptif*. Data panaliten menika awujud tetembungan ingkang nedahaken sapa aruh wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September dumugi Desember taun 2013. Sumbering data panaliten menika ngginakaken 17 kalawarti Djaka Lodang kanthi angka wedalan 15 dumugi 31 taun 2013. Pirantining panaliten menika ngginakaken *tabel analisis data* ingkang dipunbiyantu kanthi *kartu data*. Data dipunkempalaken kanthi cara maos lan nyerat (nyathet). Caranipun nganalisis data menika ngginakaken *teknik analisis deksriptif* saha *pendekatan* sosiolinguistik mliginipun teori SPEAKING saking Dell Hymes. Wondene cara anggenipun ngesahaken data menika kanthi ngginakaken validitas (triangulasi teori) saha reliabilitas (*intrarater lan interater*).

Asiling panaliten inggih menika: (1) jinisipun sapa aruh, inggih menika; (a) namanipun tiyang, (b) pasedherekan ingkang kaperang dados pasedherekan asli saha pasedherekan ingkang sampung nglampahi *perluasan makna*, (c) gelar kabangsawanan ingkang sampun nglampahi *perluasan makna*, (d) pedamelan utawi *profesi*, (e) *adjektif transposisional*, (f) *metaforik* utawi paraban, (g) tembung sesulih purusa, (h), sapa aruh umum, saha (i) tembung *religius*; (2) bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh, inggih menika; (a) papan lan kawontenan nalika pawicantenan, (b) hubungan panutur kaliyan mitra tutur, *jenis kelamin*, *pangkat*, *yuswa*, *drajad*, lan *status sosial* paraga, (c) ancasipun micanten, (d) wujudipun ukara ingkang dipunginakaken, (e) cara, *nada* lan tumindak nalika panutur micanten, (f) pirantos ingkang dipunginakaken kangge ngandharaken pawicantenan, (g) trapsila lan unggah-ungguh basa nalika pawicantenan, lan ugi (h) jinisipun wacana ingkang dipunginakaken paraga.

Pamijining tembung: *sapa aruh basa Jawi, kalawarti Djaka Lodang, rubrik cerkak.*

BAB I

PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten

Basa menika pirantos ingkang dipunginakaken nalika wonten ing proses *komunikasi* antawisipun manungsa satunggal kaliyan manungsa sanesipun. Kanthi wontenipun basa menika manungsa saged ngandharaken menapa ingkang dados raosing manah, wohing pikir lan pamanggihipun dhateng manungsa sanesipun. Salah satunggalipun basa ingkang dipunginakaken kangge *komunikasi* inggih menika basa Jawi ingkang saperangan ageng dipunginakaken dening tiyang ingkang gesang wonten ing wewengkon Jawi. Basa Jawi menika dipunginakaken nalika wicantenan dening masarakat Jawi lan ugi dipunginakaken wonten ing seni sastra kados wayang, kethoprak, dhagelan lan ugi *kegiatan* seni sanesipun.

Pawicantenan ingkang limrah menika mbetahaken kalih perangan ingkang kedah wonten, inggih menika *penutur* kaliyan *mitra tutur*. Wonten ing pawicantenan antawisipun *penutur* kaliyan *mitra tutur* saged dipuntingali sepinten raketipun (*keakraban*) saking pamilihing basa ingkang dipunginakaken. Mliginipun basa Jawi ingkang tepang kaliyan strata sosial satemah anggenipun milih basa ingkang badhe dipunginakaken menika kedah nggatosaken perangan-perangan tartamtu. Perangan-perangan ingkang dados tetimbangan anggenipun milih basa menika kadosta *tingkat ekonomi, jabatan* wonten ing politik, pedamelanipun, alur pasedherekan utawi *kekerabatan*

wonten ing kulawarga, umur, *jenis kelamin*, papan asalipun *mitra tutur* lan ugi kawontenan nalika wawan pirembagan.

Wonten ing pawicantenan antawisipun *penutur* kaliyan *mitra tutur* menika temtu kemawon wonten sapa aruh utawi *sapaan* ingkang dipunginakaken kangge nyebat *mitra tutur*ipun. Sapa aruh kasebut saged awujud tembung lan ugi awujud frasa. Jinising sapa aruh ingkang dipunginakaken ugi beda-beda gumantung bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh. Masarakat Jawi menika kathah ngginakaken sapa aruh ingkang dipunpendhet saking alur pasedherekan wonten ing kulawarga, ananging kathah ugi ingkang ngginakaken sapa aruh ngginakaken nama *mitra tutur*, gelar kabangsawanan, gelar kasilipun saking pawiyatan utawi pendidikan, pedamelan utawi *profesi*, tembung sesulih purusa, *metaforik* utawi paraban, sapa aruh umum saha sapa aruh saking tembung *religius*.

Sistem sapa aruh menika boten namung wonten ing pawicantenan bebrayan ageng masarakat Jawi ing padintenan, ananging ugi wonten ing karya sastra ingkang awujud seratan. Salah satunggaling karya sastra ingkang ngewrat sapa aruh inggih menika rubrik cerkak wonten ing kalawarti abasa Jawi kados Djaka Lodang. Djaka Lodang menika kalawarti abasa Jawi ingkang medal wonten ing Yogyakarta saben minggu mliginipun wonten ing dinten Setu. Rubrik cerkak menika rubrik utawi *ruangan* wonten ing kalawarti ingkang nyariosaken satunggaling cariyos kanthi cekak aos.

Wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang kathah ngginakaken sapa aruh ingkang maneka werni gumantung bab ingkang ndayani

panganggenipun sistem sapa aruh. Sapa aruh ingkang dipunpanggihaken menika wonten ingkang sami wujudipun ananging jinisipun sapa aruh lan ugi bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh menika beda amargi anggenipun ngginakaken sapa aruh menika gumantung konteks ingkang wonten nalika pawicantenan. Tuladhanipun menika sapa aruh “*Pak*” menika boten namung dipunginakaken dening lare dhateng bapak ing kulawarganipun ananging ugi dipunginakaken dening tiyang ingkang langkung enem dhateng priyantun kakung ingkang yuswanipun langkung inggil. Tuladha sapa aruh sanesipun kados ingkang kaserat wonten ing ngandhap menika.

*“O... pantes kok nembe ngertos. PNS enggal punapa pindhahan?”
“Enggal **pak**, formasi taun niki.”*

Pacelathon wonten ing nginggil menika kalampahan antawisipun Pak Guru kaliyan Bu Dokter ingkang nembe ngobati siswa ingkang semaput nalika upacara 17 Agustus. Wonten ing pacelathon kasebat saged dipunpanggihaken tembung sapa aruh inggih menika “pak”. Dipuntingali saking wujudipun menika awujud tembung lingga ingkang wanda perangan ngajeng dipunkirangi amargi asalipun saking tembung “bapak”. Wondene jinisipun sapa aruh ingkang dipunginakaken inggih menika pasedherekan utawi *kekerabatan*. Sinaosa jinisipun kalebet sapa aruh kanthi jinis pasedherekan ananging ugi dipunginakaken kangge nyapa aruh tiyang ingkang boten gadhah alur pasedherekan menapa-menapa. Perangan menika amargi jinisipun sapa aruh pasedherekan menika nglampahi *perluasan makna*.

Anggenipun ngginakaken tembung sapa aruh “pak” menika ugi dipunpangaribawani dening saperangan bab. Saperangan bab menika kadosta

jenis kelamin antawisipun priyantun kakung lan putri, yuswa kekalihipun inggih menika antawisipun Bu Dokter kaliyan Pak Guru, kawontenan nalika kekalihipun sami wicantenan, papan nalika wicantenan, lan sapanunggalipun. Amargi saperangan bab kasebat lajeng tembung “pak” dipunpilih dening panutur kangge nyebat mitra tuturipun.

Sapa aruh menika ugi wonten ingkang saged *berkolokasi*. Sapa aruh ingkang *berkolokasi* menika ateges tembung sapa aruh ingkang dipunginakaken sesarengan kaliyan tembung sapa aruh sanesipun. Tuladhanipun “*Mas Johan*” menika kedadosan saking pasedherekan “*mas*” ingkang dipunginakaken sesarengan kaliyan namanipun tiyang “*Johan*”. Boten sedaya tembung sapa aruh menika saged *berkolokasi* kaliyan tembung sapa aruh sanesipun, namung tartamtu kemawon. Sapa aruh ingkang wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang menika boten namung menika kemawon, ananging taksih kathah malih ingkang maneka werni kanthi bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh ingkang beda ugi.

Mekaten kalawau menggahing bab-bab ingkang dados dhasaring panaliten kanthi irah-irahan “Sapa Aruh Basa Jawi Wonten ing Rubrik Cerkak Kalawarti Djaka Lodang Wedalan Wulan September – Desember Taun 2013”. Kathahipun *variasi* jinis sapa aruh lan bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh menika ingkang narik kawigaten panaliti kangge naliti sapa aruh wonten ing salebeting cerkak. Panaliten menika prelu dipunlampahi supados saged manggihaken menapa kemawon jinising sapa aruh lan ugi bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh wonten ing Basa Jawi. Sinaosa jinisipun

sapa aruh menika saged dipunperang saking titikan fonologi, morfologi, sintaksis lan semantik ananging wonten ing panaliten menika langkung *fokus* dhateng jinisipun sapa aruh saking titikan semantik. Pungkasan kanthi wontenipun panaliten menika dipunajab saged suka kawruh babagan kajian sosiolinguistik mliginipun babagan sapa aruh basa Jawi.

B. Underaning Prekawis

Adhedhasar dhasaring panaliten ing nginggil, saged dipunpangguhaken mapinten-pinten prekawis ingkang saged dipunrembang. Prekawis-prekawis kalawau kados ing ngandhap menika.

1. Wujuding sapa aruh basa Jawi ingkang wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember taun 2013.
2. Jinising sapa aruh basa Jawi ingkang wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember taun 2013.
3. *Kaidah* sapa aruh ingkang wonten ing ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember taun 2013.
4. Ginanipun sapa aruh basa Jawi ingkang wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember taun 2013.
5. Bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh basa Jawi ingkang wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember taun 2013.

C. Watesaning Panaliten

Adhedhasar underaning prekawis, panaliten menika boten ngandharaken sedaya prekawis ingkang kamot ing underaning prekawis, ananging prekawis dipunwatesi kados ing ngandhap menika.

1. Jinising sapa aruh basa Jawi ingkang wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember taun 2013.
2. Bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh basa Jawi ingkang wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember taun 2013.

D. Wosing Panaliten

Adhedhasar dhasaring panaliten, underaning prekawis lan watesaning panaliten, ingkang dados wosing panaliten inggih menika.

1. Menapa kemawon jinising sapa aruh basa Jawi ingkang wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember taun 2013?
2. Menapa kemawon bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh basa Jawi ingkang wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember taun 2013?

E. Ancasing Panaliten

Ancasing panaliten panganggenipun sapa aruh basa Jawi ingkang wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang taun 2013 inggih menika.

1. Ngandharaken jinising sapa aruh basa Jawi ingkang wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember taun 2013.
2. Manggihaken bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh basa Jawi ingkang wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember taun 2013.

F. Paedahing Panaliten

Asil saking panaliten menika dipunajab saged suka paedah ingkang sipatipun teoritis saha praktis.

1. Paedah Teoritis

Dipuntingali mawi cara teoritis asil saking panaliten menika dipunajab saged suka kawruh babagan basa kanthi bidang kajian sosiolinguistik mliginipun bab sapa aruh basa Jawi ingkang wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September dumugi Desember taun 2013.

2. Paedah Praktis

Dipuntingali mawi cara praktis asil kalebet metode lan perangan-perangan sanes wonten ing panaliten menika dipunkajengaken saged dadosa tuladha tumrap panaliten linguistik ingkang sami. Panaliten menika dipunkajengaken saged nyengkuyung panaliten sanes kangge nindakaken panaliten wonten ing bidang linguistik.

G. Pangertosan

Panaliti nyerat tembung-tembung saking irah-irahan kangge ngawekani kalepatan saking wiyaripun pangertosan kados ing ngandhap menika.

1. Sapa aruh

Sapa aruh utawi *sapaan* inggih menika tetembungan ingkang dipunginakaken dening *penutur* kangge nyebat *mitra tuturipun* wonten ing satunggaling wawan pirembagan.

2. Rubrik Cerkak

Rubrik cerkak inggih menika rubrik utawi *ruangan* wonten ing kalawarti ingkang nyariosaken satunggaling cariyos kanthi cekak aos.

3. Kalawarti Djaka Lodang

Kalawarti Djaka Lodang inggih menika kalawarti ingkang dipunprakarsani dening Abdullah Purwo Darsono lan suwargi Kusfandi ingkang medal minggon saben dinten Setu.

BAB II

GEGARAN TEORI

A. Sociolinguistik

Sociolinguistik menika asalipun saking tembung “sosio” kaliyan “linguistik”. Tembung “sosio” menika ateges sosial ingkang wonten gegayutanipun kaliyan masarakat, dene “linguistic” menika satunggaling ngelmu ingkang ngrembag babagan basa. Sociolinguistik inggih menika bidang ngelmu antardisiplin ingkang nyinaoni babagan basa ingkang wonten gegayutanipun kaliyan panganggenipun basa kasebat wonten ing satunggaling masarakat (Chaer lan Leonie, 2004: 2). Nurhayati (2009: 3-4) ngandharaken bilih sociolinguistik menika ngelmu ingkang gegayutan kaliyan pilihan-pilihan detail basa ingkang dipunginakaken kanthi nyata dhumateng masarakat. Satemah ingkang dipunrembag wonten ing sociolinguistik menika basa lan ugi masarakat ingkang ngginakaken basa kasebat.

Nababan (1984: 2) ugi ngandharaken wohing pamikiripun bilih sociolinguistik menika satunggaling studi babagan basa ingkang gegayutan kaliyan *penutur* basa kasebat minangka anggota masyarakat. Jumbuh kaliyan pamanggihipun Suwito ingkang ngandharaken bilih sociolinguistik menika satunggaling studi ngengingi bab sipat-sipat khusus (*karakteristik*) *variasi* basa, *fungsi* basa, lan panganggenipun basa wonten ing pawicantenan saha ewah-ewahan antawisipun tigang sipat khusus kalawau wonten ing salebeting masarakat tuturipun (Suwito, 1982: 4). Dados wonten ing masarakat tutur menika wonten *variasi* basa, *fungsi* basa saha panganggenipun basa ingkang

beda-beda gumantung masarakat tuturipun ingkang sedaya menika dipunrembag wonten ing sosiolinguistik.

Wardhaugh (2006: 13) ugi ngandharaken bilih sosiolinguistik inggih menika “*concerned with investigating the relationships between language and society with the goal being a better understanding of the structure if language and how languages function in communication*”. Andharan kasebut ateges bilih sosiolinguistik menika ngrembag pangangenipun basa wonten ing lingkungan sosial masarakat kanthi ancas supados mangertosi kadospundi fungsipun basa kangge pawicantenan.

Alwasilah (1985: 3-5) ngandharaken bilih kanthi umum bab ingkang dipunrembag dening sosiolinguistik menika wonten gangsal inggih menika angka setunggal *kebiasaan* ingkang dipunlampahi kangge nata ujaran kanthi ancas sosial. Angka kalih sosiolinguistik menika *studi* ingkang ngrembag kadospundi norma-norma lan piwulang sosial saged paring pangaribawa dhateng tumindak linguistik. Salajengipun menika variasi lan maneka ragam basa gegayutan kaliyan kerangka sosial *penutur*. Pungkasan kadospundi anggenipun ngginakaken sumber linguistik kanthi politis lan ingkang pungkasan bab ingkang dipunrembag wonten ing sosiolinguistik inggih menika wigatosipun aspek sosial saking *bilingualisme* lan *multilingualisme*.

Adhedhasar andharan para wasis wonten ing nginggil saged dipunpendhet dudutan bilih sosiolinguistik menika satunggaling ngelmu ingkang ngrembag babagan basa, masarakat lan ugi gegayutan antawisipun basa kaliyan masarakat kalawau. Sosiolinguistik menika ngrembag babagan

kadospundi basa kasebut dipunginakaken dening masarakat tutur tartamtu minangka sarana kangge *komunikasi*.

Gegayutan kaliyan sapa aruh, salah satunggaling bidang ingkang dipunrembag wonten ing sosiolinguistik inggih menika pangangenipun sapa aruh. Sapa aruh menika perangan ingkang wigatos wonten ing prastawa tutur amargi sapa aruh menika kangge nyebat mitra tutur nalika wicantenan. Jinisipun sapa aruh lan ugi kadopundi anggenipun ngginakaken sapa aruh menika ugi dipunpangaribawani dening perangan-perangan ingkang wonten ing satunggaling masarakat tutur. Awit saking menika teori sosiolinguistik menika dipunprelokaken wonten ing panaliten sapa aruh menika.

B. Prastawa Tutur

Prastawa tutur (*speech event*) menika lampahing *interaksi* linguistik wonten ing satunggaling *ujaran* utawi langkung kanthi ndherekaken kalih pihak inggih menika panutur saha *mitra tutur* kanthi satunggal pokok ujaran ing papan, wekdal, lan kawontenan tartamtu (Chaer lan Leonie, 2004: 47). Kadosta *interaksi* ingkang kalampahan antawisipun tiyang ingkang sadean saha tiyang ingkang mundhut wonten ing peken kanthi wekdal tartamtu saha ngginakaken basa minangka pirantos kangge pawicantenan menika kalebet satunggaling prastawa tutur.

Suwito (1982) ugi ngandharaken bilih prastawa tutur menika sedaya prastawa wicantenan mawi sedaya bab lan peranan bab wonten ing prastawa kasebat. Bab kasebut inggih menika penutur (*speaker*), mitra tutur (*hearer*, *receiver*), pokok wicantenan (*topic*), papan anggenipun wicantenan (*setting*),

kawontenan nalika wicantenan (*situation, scene*) lan sapanunggalipun (Suwito, 1982: 27). Dados wonten ing prastawa tutur menika kedah wonten tiyang ingkang micanten ingkang dipunwastani panutur, tiyang ingkang dados mitra tutur saha topik ingkang dipunwicantenaken wonten ing satunggaling papan kanthi kawontenan tartamtu. Adhedhasar andharan wonten ing nginggil saged dipunpendhet dudutan bilih prastawa tutur menika interaksi antawisipun penutur kaliyan mitra tutur mawi satunggaling topik wicantenan kanthi *setting* papan, wekdal saha kawontenan tartamtu. Papan, kawontenan, paraga lan pokok pawicantenan menika saged paring pangaribawa dhateng panganggening basa ingkang badhe dipunginakaken *penutur*.

Kanthi sosiolinguistik, satunggaling pawicantenan menika saged dipunwastani prastawa tutur menawi sampun gadhah komponen tutur ingkang jangkep (Chaer lan Leonie, 2004: 48). Menawi satunggaling pawicantenan kalampahan kanthi pokok pawicantenan ingkang boten tamtu utawi asring gantos adhedhasar kawontenan, boten gadhah ancas pawicantenan, dipunlampahi dening tiyang ingkang boten sengaja micanten saha ngginakaken ragam basa ingkang asring ganti menika miturut sosiolinguistik pawicantenan kasebat boten saged dipunwastani prastawa tutur.

Gegayutan kaliyan prastawa tutur, Hymes (1976: 53-62) ngandharaken bilih satunggaling prastawa tutur menika kedah gadhah wolung komponen. Komponen-komponen kasebat dipunwastani kanthi akronim SPEAKING. Komponen SPEAKING menika minangka bab-bab ingkang dados tandha kedadosanipun prastawa tutur. Tandha kasebat inggih menika *Setting and*

Scene, Participants, Ends: purpose and goal, Act sequences, Key: tone or spirit of act, Instrumentalities, Norms of interaction and interpretation lan ingkang pungkasan *Genres*.

1. *Setting and Scene*

Setting inggih menika papan lan ugi wekdal nalika kalampahan pawicantenan wondene *scene* menika kawontenan papan lan wekdal utawi psikologis pawicantenan (Chaer lan Leonie, 2004: 48). Papan, wekdal saha kawontenan ingkang beda menika saged ngasilaken variasi basa ingkang dipunginakaken ugi beda. Papan, wekdal lan kawontenan ingkang beda menika saged paring pangaribawa dhateng panganggenipun sapa aruh ingkang badhe dipunginakaken wonten ing pawicantenan.

2. *Participants*

Participants inggih menika paraga ingkang wonten ing pawicantenan. Paraga kasebut antawisipun pamicara (*penutur*), pamidhanget (*mitra tutur*) lan ugi tiyang ingkang dipunrembag ing pawicantenan (Nurhayati, 2009: 11). Bab menika saged ugi dipunsebat minangka peserta tutur ingkang ateges tiyang ingkang wonten ing kawontenan pawicantenan (Chaer lan Leonie, 2004: 48). Kalih tiyang ingkang nglampahi pawicantenan *peranipun* saged ewah antawisipun *penutur* kaliyan *mitra tutur*. Status sosial, umur, tingkat *pendidikan*, pedamelan lan sanesipun menika saged paring pangaribawa basa lan ugi sapa aruh ingkang dipunginakaken.

3. *Ends: purpose and goal*

Ends menika ateges ancasipun pawicantenan wonten ing prastawa tutur (Chaer lan Leonie, 2004: 49). Gegayutan kaliyan ancas lan maksud saking satunggaling pawicantenan kadhangkala ancas kasebut boten saged kalampahan kanthi sae. Ancasipun ingkang badhe dipungayuh saha kasiling pawicantenan ugi wigatos sanget kangge nemtokaken pamilihing basa lan sapa aruh ingkang badhe dipunginakaken. Pawicantenan menika gadhah ancas kangge ngandharaken menika ingkang dipunkajengaken *penutur* dhateng *mitra tuturipun*, satemah anggenipun ngandharaken kedah cetha ancasipun nalika pawicantenan.

4. *Act sequences*

Act sequences menika ngengingi wujud lan isinipun tuturan (Chaer lan Leonie, 2004: 49). Wujudipun tuturan menika gegayutan kaliyan tetembungan ingkang dipunginakaken, kadospundi anggenipun ngginakaken tetembungan kasebat lan gegayutan antawisipun menapa ingkang dipunandharaken kaliyan *topik* pawicantenan. Wujudipun tuturan ingkang dipunginakaken nalika wonten ing kegiatan formal menapa dene wonten ing pawicantenan padintenan biasa lan wonten ing satunggaling adicara temtu kemawon ngginakaken tetembungan ingkang beda. Semanten ugi isinipun tuturan ingkang dipunandharaken antawisipun panutur lan mitra tutur ugi beda.

5. *Key: tone or spirit of acts*

Key menika gegayutan kaliyan cara, *nada*, tumindak, lan sengkutipun anggenipun nglampahi pawicantenan antawisipun *penutur* kaliyan *mitra tutur*

(Wardhaugh, 2006: 248). Menika ateges tuturan kasebut dipunandharaken dening panutur kanthi seneng, susah, duka, duhka, *serius*, umuk menapa kanthi sanesipun menika saged katingal saking tuturanipun. Anggenipun nglampahi pawicantenan ugi saged dipuntedahaken mawi obahing awak (*gesture*), *isyarat* lan ugi tumindak.

6. *Instrumentalities*

Instrumentalities inggih menika pirantos tutur utawi sarana komunikasi ingkang dipunginakaken kangge ngandharaken wosing tuturan nalika wonten ing pawicantenan. *Instrumentalities* menika gegayutan kaliyan sarana pawicantenan ingkang dipunginakaken menapa kanthi sarana lisan, sinerat, telepon, utawi sanesipun (Wardhaugh, 2006: 248). Gegayutan kaliyan *instrumentalities*, panganggenipun basa wonten ing masarakat Jawi menika kalampahan kanthi maneka cara kados sinerat, langsung mawi telepon, mawi media sosial lan sanesipun.

7. *Norms of interaction and interpretation*

Norms of interaction and interpretation menika bab paugeran, *norma* utawi tatakrama nalika pawicantenan (Wardhaugh, 2006: 248). Tatakrama menika watesing pawicantenan amargi sejatosipun nalika tiyang menika sami wicantenan wonten saperangan norma ing masarakat ingkang kedah dipungatosaken. Paugeran menika saged awujud lisan lan ugi seratan ingkang wonten ing masarakat tuturipun. Paugeran menika ugi saged paring pangaribawa dhateng penutur kangge nemtokaken panganggenipun basa nalika pawicantenan.

8. *Genres*

Genres menika jinising wacana ingkang dipunginakaken kangge ngandharaken satunggaling tuturan menapa mawi cariyos, geguritan, paribasan, cangkriman, khotbah, donga utawi sanesipun (Wardhaugh, 2006: 248). Wonten ing saperangan jinising wacana ingkang saged dipunginakaken kangge pawicantenan kasebat temtu kemawon basa ingkang dipunginakaken ugi beda.

C. *Sapa Aruh (Term of Address)*

1. *Pangertosan Sapa Aruh*

Wonten ing proses komunikasi, nalika *penutur* lan *mitra tutur* menika sami nglampahi pawicantenan padatanipun kangge nimbali mitra tuturipun dipunginakaken sapa aruh. Sedaya basa menika temtu kemawon gadhah *sistem tutur sapa*, inggih menika sistem ingkang ngginakaken tetembungan kangge nyebat utawi nimbali para paraga wonten ing prastawa basa. Dene paraga ingkang wonten ing proses komunikasi menika wonten *penutur*, *mitra tutur*, lan tiyang ingkang nembe dipunwicantenaken (Kridalaksana, 1982: 14). Penutur saha mitra tutur menika perangan ingkang kedah wonten ing proses pawicantenan, wondene tiyang ingkang nembe dipunwicantenaken menika saged wonten saha saged ugi boten wonten.

Fasold (1997: 1) ngandharaken bilih “*address forms are the words speaker use to designate the person they are talking to while they are talking to them*” ingkang ateges sapa aruh menika tetembungan ingkang dipunginakaken dening penutur kangge nyebat mitra tuturipun nalika nembe sami ngendikan. Supardo (1995: 72) mbedakaken antawisipun sapa aruh, salam lan *panggilan*.

Sapa aruh menika perangan saking salam ingkang asipat tetep ing antawisipun panutur lan mitra tutur saha panganggenipun sapa aruh saged dipunambali makaping-kaping. Wondene salam menika dipunginakaken kangge miwiti interaksi lan pungkasan *panggilan* menika dipunginakaken kangge narik kawigatosan.

Sapa aruh menika perangan ingkang wigatos nalika wonten ing proses komunikasi. Kanthi wontenipun sapa aruh saged dados pratandha bilih *penutur* menika nggatosaken mitra tuturipun. Perangan kasebat amargi sapa aruh menika gadhah fungsi minangka pratandha bilih antawisipun panutur kaliyan mitra tutur menika gadhah *hubungan*. Bronislaw Malinowski wonten ing Kartomihardjo (1988: 27) ngandharaken bilih ginanipun sapa aruh menika wonten kalih inggih menika angka setunggal *Phatic Communication* ingkang ateges tetembungan minangka pratandha *ikatan* sosial lan ingkang angka kalih minangka pirantos kangge ngontrol interaksi. Suhardi dkk (1985: 10) ngandharaken bilih sapa aruh menika ginanipun kangge nimbali tiyang tartamtu supados nampi peran dados *mitra tutur* utawi maringi reaksi verbal menapa nonverbal.

Saking andharan wonten ing nginggil saged dipunpendhet dudutan bilih sapa aruh inggih menika tetembungan tartamtu ingkang dipunginakaken dening penutur kangge nyebat mitra tuturipun wonten ing satunggaling pawicantenan. Wonten ing sistem *tutur sapa* menika wonten kalih perangan ingkang wigatos inggih menika paraga utawi *participants* kaliyan tetembungan sapa aruh. kanthi wontenipun sapa aruh menika nedahaken bilih antawisipun panutur kaliyan

mitra tutur menika gadhah *hubungan*. Sapa aruh dipunginakaken minangka pratandha ikatan sosial lan dipunginakaken kangge nata interaksi.

2. Jinising Sapa Aruh

Sapa aruh ingkang dipunginakaken dening paraga wonten ing prastawa tutur menika maneka werni gumantung konteks. Kridalaksana (1974: 14-15) sampun merang tetembungan ingkang dipunginakaken wonten ing *sistem tutur sapa* ingkang wonten ing Basa Indonesia dados 9 jinis, inggih menika: (1) tembung sesulih purusa, kados *aku, kamu, dia*; (2) namanipun tiyang kasebut, kados *Galih* lan *Ratna*; (3) istilah *kekerabatan*, kados *bapak* lan *ibu*; (4) gelar lan pangkat, kados *dokter* lan *guru*; (5) wujud *pe* + *V(ermal)* utawi tembung *pelaku*, kadosta *penonton* lan *pendengar*; (6) wujud *N(ominal)* + *ku* kados *kekasihku* lan *Tuhanku*; (7) deiksis, kados *sini* lan *situ*; (8) tembung aran sanesipun kados *tuan* lan *nyonya*; sarta (9) *ciri zero* utawi nol, inggih menika wontenipun makna tanpa wujud tembung kasebat.

Suhardi dkk (1985: 17) ngandharaken bilih sapa aruh wonten ing Basa Jawi menika saged dipunperang adhedhasar titikan fonologis, wujud, sintaksis lan semantik kados wonten ing ngandhap menika.

a. Sapa Aruh Adhedhasar Titikan Fonologis

Adhedhasar titikan fonologis, sapa aruh wonten ing Basa Jawi menika saged dipunbedakaken dados kalih jinis inggih menika.

1) Sapa aruh mawi tambahan hamzah (?)

Wonten saperangan tembung sapa aruh ingkang pikantuk tambahan hamzah (?) ing sawingkingipun tembung sapa aruh. Sapa aruh ingkang pikantuk hamzah kaliyan sapa aruh ingkang boten pikantuk hamzah menika gadhah teges ingkang beda sinaosa kedadosan saking tembung ingkang sami. Tuladha: “Buk” lan “Dhik” ingkang sejatosipun saking “Bu” lan “Dhi”.

2) Sapa aruh ingkang wandanipun dipunkirangi.

Sapa aruh ingkang wonten ing Basa Jawi menika kathah ingkang wandanipun dipunkirangi. Adhedhasar papanipun wanda ingkang dipunkirangi kasebat sapa aruh dipunbedakaken dados kalih jinis inggih menika sapa aruh ingkang wandanipun dipunkirangi wonten ing bayegan ngajeng lan ingkang wonten ing bageyan wingking.

a) Sapa aruh ingkang wanda bageyan ngajeng ingkang dipunkirangi.

Tuladha: “adhik” dados “dhik”, “bapak” dados “pak”, “biyung” dados “yung”, “dhenok” dados “nok”, “eyang” dados “yang”, “gendhuk” dados “ndhuk”, “ibu” dados “bu”, “kakang” dados “kang”, “kelik” dados “lik”, “mamak” dados “mak”, “raden” dados “den”, “thole” dados “le”.

b) Sapa aruh ingkang wanda bageyan wingking ingkang dipunkirangi.

Sapa aruh ingkang jinis menika namung kapanggihaken wonten ing sapa aruh saking basa asing kemawon.

b. Sapa Aruh Adhedhasar Wujudipun

Adhedhasar wujudipun sapa aruh wonten ing Basa Jawi menika saged dipunbedakaken dados kalih wujud inggih menika.

1) Sapa aruh ingkang awujud tembung

Tembung inggih menika rerangkenipun swantun ingkang kawedhar saking sajroning tutuk ingkang ngemu teges lan kasumuruban surasanipun. Sapa aruh ingkang awujud tembung menika tasih dipunperang malih dados sekawan jinis inggih menika sapa aruh ingkang awujud tembung lingga, sapa aruh ingkang mawi wuwuhan panambang –e utawi –ne, tembung rangkep utawi dwilingga, lan ugi tembung sapa aruh camboran (*majemuk*).

Sapa aruh ingkang awujud tembung menika kados “bapak”, “ibu”, “simbah”, “mas”, “thole”, “dhenok”, “mamak”, “biyung” sapanunggalipun. Salajengipun ingkang mawi panambang –e utawi –ne menika kados “bapake”, “bapakne”, “ibune” lan sanesipun. Inggih awujud tembung rangkep menika kados “bapak-bapak”, “ibu-ibu”, “bocah-bocah”, lan sanesipun. Wondene ingkang awujud tembung camboran menika kados “bapak” kaliyan “gedhe” ingkang dados “pakdhe”.

2) Sapa aruh ingkang awujud frasa

Frasa menika *kelompok kata* ingkang kedadosan saking kalih tembung utawi langkung. Sapa aruh ingkang awujud frasa menika kedadosan awit saking gabungan antawisipun “para” lan tembung sapa aruh saha wonten ing konteks nalika dipunginakaken ateges *jamak* utawi kathah. Kejawi menika sapa aruh ingkang arupi frasa ugi saged kedadosan kanthi nggabung sapa aruh

satunggal kaliyan sapa aruh sanesipun. Tuladha: “para bapak”, “para ibu” lan sanesipun.

c. Sapa Aruh Adhedhasar Titikan Sintaktis

Adhedhasar titikan sintaktis sapa aruh wonten ing Basa Jawi menika saged dipunbedakaken dados kalih jinis inggih menika.

1) Sapa aruh ingkang wonten ing sangajengipun klausa inti.

Sapa aruh ingkang wonten ing sangajengipun klausa inti adhedhasar wujudipun saged dipunperang malih dados tigang jinis inggih menika.

a) Tembung sapa aruh ingkang wujudipun kedah jangkep, kadosta:

“Para lenggah, kula aturi jumeneng sawetawis”

Tembung “lenggah” menika sesambetan kaliyan tembung “para” satemah boten saged dipunpisah utawi dipunginakaken piyambak.

b) Tembung sapa aruh ingkang wujudipun jangkep menapa boten, kadosta:

“Bapak, aku melu ya!”

Tembung “bapak” saged dipunginakaken kanthi boten jangkep inggih menika mawi ngirangi wanda ing ngajeng dados “Pak”.

c) Tembung sapa aruh wonten ing sangajengipun klausa inti ingkang kadhangkala dipunambali anggenipun ngginakaken. Kadosta:

“Ndhuk, gendhuk ngapa kowe ora tau ketok?”

2) Sapa aruh ingkang wonten sawingkingipun klausa inti

Tembung sapa aruh ingkang wonten ing sawingkingipun klausa inti menika wujudipun tansah boten jangkep. Menawi wujud sapa aruh kasebat

dipunkonduraken dhateng wujud asalipun, pramila ukara kasebat dados boten gramatikal.

Tuladha: tembung cak wonten ing ukara “*Samirono pinten, Cak?*” boten saged dipunkonduraken dhateng wujud aslinipun “becak”.

d. Sapa Aruh Adhedhasar Titikan Semantik

Adhedhasar titikan semantik sapa aruh wonten ing Basa Jawi menika saged dipunbedakaken dados wolung jinis kados ingkang dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

1) Namanipun tiyang

Sapa aruh ingkang awujud namanipun tiyang menika padatanipun dipunginakaken dening penutur dhateng mitra tutur ingkang sampun akrab, yuswanipun langkung andhap utawi sepantaran. Padatipun sapa aruh ingkang jinis menika dipunginakaken wonten ing kawontenan ingkang boten *formal*. Tiyang ingkang langkung enem boten kenging ngginakaken sapa aruh ingkang arupi namanipun amargi dipunwastani njangkar. (Supardo, 1995: 80) ngandharaken bilih cara *pelesapan* nama menika boten gadhah paugeran tartamtu ananging namung variasi bebas kemawon. Anggenipun ngginakaken nama kangge sapa aruh menika saged dipunginakaken kanthi jangkep lan ugi saged dipunsingkat.

2) Nama wonten ing kulawarga utawi pasedherekan (*kekerabatan*)

Sapa aruh kanthi jinis pasedherekan menika ngginakaken sebatan saking alur wonten ing kulawarga. Jinis sapa ingkang menika ingkang paling kathah dipunpanggihaken wonten ing pawicantenan ing masarakat. Sapa aruh

jinis pasedherekan menika kathah dipunginakaken amargi kathah ingkang nglampahi *perluasan makna*. *Perluasan makna* inggih menika ewah-ewahaning makna dening satunggaling tembung ingkang saderengipun gadhah makna ingkang khusus dados langkung wiyar (Sasangka, 2001: 197). Kadosta tembung “pak” ingkang sejatosipun dipunginakaken kangge nyebat bapak wonten ing kulawarganipun lajeng dipunginakaken kangge nyebat tiyang kakung ingkang dipunkurmati.

Tuladha: “mbah buyut”, “eyang”, “bapak”, “ibu”, “paklik”, “bulik”, “pakdhe”, “budhe”, “rama”, “biyung”, “siwa”, “mbak”, “mamak”, “kakang”, “gendhuk”, “dhenok”, “thole” lan sanesipun.

3) Gelar kabangsawanan

Wonten ing basa Jawi menika wonten sapa aruh ingkang asalipun saking gelar kabangsawanan satemah tetembungan ingkang dipunginakaken ugi winates kangge nyebat tiyang ingkang gadhah *darah biru*. Ananging samenika ugi wonten saperangan tembung sapa aruh saking jinis gelar kabangsawanan ingkang boten dipunginakaken kangge nyebat tiyang bangsawan. Samenika sapa aruh jinis gelar kabangsawanan menika saged kangge nyebat tiyang ingkang dipunkurmati kados rewang dhateng juraganipun lan ugi kados tiyang nyuwun paring-paring.

Tuladha: “ndara”, “raden”, “den rara”, “den ajeng”, “den mas” lan sapanunggalipun.

4) Gelar saking bangku pendidikan

Sapa aruh menika ngginakaken gelar ingkang pikantuk wonten ing bangku pendidikan. Gelar asiling saking bangku pendidikan ingkang dipunginakaken minangka sapa aruh inggih menika “dokter”. Tembung sapa aruh menika asring dipuntambah kaliyan sapa aruh saking jinis pasedherekan “pak” lan “bu”.

5) Jabatan, *profesi* utawi pedamelan

Wonten ing masarakat Jawi menika ugi kathah dipunpangguhaken sapa aruh ingkang dipunpendhet saking pedamelanipun mitra tutur. Anggenipun ngginakaken tembung sapa aruh jinis menika ugi asring dipunsarengi kaliyan sapa aruh kanthi jinis pasedherekan kados “pak” lan “bu”. Tuladhanipun inggih menika pedamelan minangka lurah, guru, bupati, dhukuh, carik, camat lan sanesipun.

6) *Pelaku* sawijining tumindak

Wonten ing masarakat Jawi kathah dipunpangguhaken sapa aruh mawi pedamelan ingkang dipunlampahi mitra tutur. Kejawi pedamelan, tumindak utawi kegiatan ingkang nembe dipunlampahi dening mitra tutur ugi saged dipunginakaken. Tuladha: tiyang ingkang mirsani satunggaling adicara dipunsapa “para pamiyarsa”, tiyang ingkang nyambut damel dados tukang becak asring dipuntimbali dening penutur mawi sebatan “cak” lan sanesipun.

7) Sapa aruh umum

Sapa aruh umum menika ateges tetembung sapa aruh ingkang dipunginakaken kangge nyebat mitra tutur ingkang gunggungipun langkung

saking satunggal utawi kathah. Tuladha sapa aruh sanesipun menika kados “bocah-bocah”, “para pinisepuh”, “para muda-mudi”, “sedherek-sedherek”, lan sapanunggalipun.

8) Sapa aruh kiasan, *metaforik* utawi paraban.

Wonten ing masarakat Jawi ugi kathah ingkang ngginakaken sapa aruh kanthi jinis paraban. Sapa aruh jinis paraban menika dipunginakaken dening tiyang ingkang sampun akrab. Wujudipun paraban ingkang dipunginakaken dening tiyang Jawi menika kadosta saking nama wayang ingkang dipuntingali saking sipat utawi fisikipun. Wujud sanesipun menika saged nama kewan, kawontenan fisik tiyang lan sanesipun.

Supardo (1995) ugi ngandharaken perangan ingkang sami ngengingi jinisipun sapa aruh. ananging wonten ing jinisipun sapa aruh adhedhasar titikan semantik utawi *arti* menika wonten tambahan jinis sanesipun inggih menika tembung *persahabatan*, tembung *religius* lan *adjektif transposisional*.

- 1) Tembung *persahabatan* menika dipunginakaken dening tiyang ingkang gadhah status ingkang sami utawi kangge nyebat tiyang ingkang sampun akrab ngginakaken tetembungan tartamtu. Tuladhanipun tetembungan sapa aruh kanthi jinis tembung *persahabatan* inggih menika “kanca”, “sobat” lan sanesipun.
- 2) Tembung *religius* menika tetembungan sapa aruh ingkang dipunginakaken kangge nyebat Gusti. Kejawi menika sapa aruh ingkang dipunginakaken kangge nyebat tiyang kanthi tetembungan ingkang wonten gegayutanipun

kaliyan agami utawi kapitadosanipun tiyang. Tuladhanipun inggih menika “Gusti”, “Allah”, “Ustadz”, “Haji” lan sanesipun.

- 3) *Adjektif transposisional* menika *adjektif* utawi tembung sifat ingkang nglampahi *transposisi*. Tuladha tembung sapa aruh kanthi jinis *adjektif transposisional* inggih menika kados tembung “bagus”, “ayu”, “sayang” lan sanesipun.

Miturut Suhardi dkk (1985: 91) ing basa Jawi menika wonten saperangan tembung sapa aruh ingkang ingkang saged nglampahi *kolokasi* nalika dipunginakaken. Sapa aruh ingkang *berkolokasi* menika ateges tembung sapa aruh kasebat saged dipungabung lan dipunginakaken sesarengan kaliyan tembung sapa aruh sanesipun. Sinaosa sapa aruh saged *berkolokasi* ananging boten sedaya saged dipunginakaken sesarengan. Sapa aruh ingkang saged *berkolokasi* menika kados ingkang dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- a. Nama pasedherekan kaliyan namanipun tiyang

Kolokasi antawisipun tetembungan pasedherekan kaliyan namanipun tiyang menika kathah dipunpangguhaken wonten ing pawicantenan tiyang Jawi. Sedaya tetembungan sapa aruh saking jinis pasedherekan menika saged nglampahi *kolokasi* kaliyan namanipun tiyang (Suardi dkk, 1985: 92). Inggih menika sapa aruh “pak”, “lik”, “bu”, “kang”, “dhik”, “mas”, “mbah”, “mbak”, “yu”, “mbok”, “om”, “mamak”, “pakdhe”, “budhe”, “bulik”, “paklik” lan sapanunggalipun. Panganggenipun sapa aruh jinis pasedherekan wonten ing saderengipun namanipun tiyang menika minangka wujud pakurmatan dhateng

mitra tuturipun. Tuladhanipun inggih menika “Mas Jono”, “Dhik Ranti”, “Yu Ginem”, “Mbok Jah”, “Mbak Nida” lan sapanunggalanipun.

b. Nama pasedherekan kaliyan gelar pendidikan

Tembung sapa aruh saking jinis pasedherekan ugi saged nglampahi *kolokasi* kaliyan tembung sapa aruh saking jinis gelar pendidikan. Ananging tetembungan ingkang saged nglampahi *kolokasi* menika namung tembung “bu” lan “pak” kemawon. Wondene sapa aruh kanthi jinis gelar saking pendidikan menika winates “dokter” kemawon (Suhardi dkk, 1985: 93).

c. Nama pasedherekan kaliyan jabatan, *profesi* utawi pedamelan

Tembung sapa aruh saking jinis pasedherekan menika saged nglampahi kolokasi kaliyan tembung sapa aruh saking jinis jabatan, profesi utawi pedamelan. Ananging tetembungan ingkang saged nglampahi *kolokasi* menika kathahipun namung tembung “pak” lan “bu” kemawon. Wondene sapa aruh kanthi jinis jabatan utawi pedamelan menika kados “camat”, “guru”, “dosen”, “lurah”, “bupati” lan sapanunggalanipun (Suhardi dkk, 1985: 94). Satemah medal sapa aruh kados “Pak Lurah”, “Pak Guru”, “Bu Dosen”, “Pak Camat” “Bu Camat” lan sapanunggalanipun.

d. Nama pasedherekan kaliyan paraga ingkang nglampahi satunggaling tumindak.

Pungkasan tembung sapa aruh ingkang saged nglampahi kolokasi menika sapa aruh saking jinis pasedherekan kaliyan sapa aruh saking jinis paraga satunggaling tumindak. Sapa aruh saking jinis pasedherekan kathahipun menika tembung “pak” lan “bu” (Suhardi dkk, 1985: 94). Wondene sapa aruh

saking jinis paraga satunggaling tumindak menika kados sopir, majalah, becak. Satemah wonten sapa aruh kados “Pak Sopir”, “Pak Majalah”, “Pak Becak” lan sapanunggalanipun.

3. Bab Ingkang Ndayani Panganggening Sapa Aruh

Panutur menika ngginakaken tetembungan sapa aruh kangge nyebat mitra tuturipun wonten ing pawicantenan. Wontenipun tetembungan sapa aruh wonten ing satunggaling prastawa tutur menika tamtu dipunpangaribawani dening prekawis-prekawis tartamtu. Kridalaksana (1982: 193) ngandharaken bilih panganggening sapa aruh menika dipunpangaribawani dening kalih bab inggih menika *status* lan *fungsi*. *Status* menika ateges posisi sosial mitra tutur dhateng panutur ugi umur. Dene bab *fungsi* menika ateges jinising tindakan utawi *jabatan* mitra tutur wonten ing proses komunikasi.

Suwardi dkk (1985: 60) wonten ing panalitenipun ugi ngandharaken bilih panganggenipun sapa aruh menika dipunpangaribawani dening saperangan prekawis ingkang wonten gegayutanipun kaliyan panutur, mitra tutur, saha kawontenan nalika pawicantenan. Tetembungan sapa aruh ingkang dipunginakaken ugi maneka werni. Maneka werninipun sapa aruh menika dipunpangaribawani dening sangang perangan inggih menika.

a. Kawontenanipun

Bab kawontenan menika gegayutan kaliyan *resmi* menapa botenipun nalika wicantenan. Nalika wonten ing kawontenan ingkang *resmi* tetembungan sapa aruh ingkang dipunginakaken menika langkung trapsila. Kejawi menika bab kawontenan menika ugi saged kawontenan *psikologis* penutur.

Tuladhanipun nalika nembe duka wonten saperangan tiyang ingkang ngginakaken sapa aruh ingkang boten sae.

b. Etnik

Wonten ing masarakat Jawi wonten tigang etnik inggih menika etnik Jawi, etnik sanes Jawi lan etnik asing. Sapa aruh ingkang dipunginakaken antawisipun tigang etnik menika ugi beda.

c. *Kekerabatan* utawi Pasedherekan

Bab menika gegayutan kaliyan *hubungan* pasedherekan wonten ing kulawarga. Wonten ing kulawarga sapa aruh ingkang dipunginakaken menika dipuntemtokaken kaliyan *posisi*, *peran*, lan statusipun wonten ing *sistem kekerabatan*. Menapa malih tiyang Jawi ingkang ngginakaken konsep awu.

d. Raketipun penutur kaliyan mitra tutur

Anggenipun ngginakaken sapa aruh ugi dipunpangaribawani dening sepinten raketipun antawisipun *penutur* kaliyan *mitra tutur*. Nalika nglampahi wicantenan kaliyan tiyang ingkang raket utawi *akrab* padatanipun dipunginakaken basa mawi ragam ingkang *santai* lan sapa aruh ingkang honorifikipun andhap.

e. Status sosial

Inggil lan andhapipun status tiyang wonten ing masarakat menika kadhangkala dipuntemtokaken dening jabatan wonten ing masarakat, instansi pamarentah, utawi pedamelan sanesipun. Tiyang ingkang gadhah status sosial langkung andhap kedah ngormati tiyang ingkang gadhah status sosial langkung inggil kanthi cara ngginakaken sapa aruh ingkang trep kaliyan statusipun.

f. Yuswa

Yuswa menika saged kangge nemtokaken sapa aruh ingkang dipunginakaken. Saderengipun nyebat mitra tuturipun penutur kedah saged ngira-ira menapa mitra tuturipun menika sepantaran, langkung sepuh menapa langkung enem. Wonten ing bab menika wonten ugi bab ingkang wigatos inggih menika awu kangge nemtokaken sinten ingkang dados sedherek sepuh menapa sedherek enem.

g. *Jenis kelamin*

Bab *seks* utawi *jenis kelamin* menika saged dipunginakaken kangge nemtokaken jinisipun sapa aruh ingkang dipunginakaken. *Jenis kelamin* kakung menapa putri menapa dados bab ingkang ndayani anggenipun milih sapa aruh ingkang trep.

h. Status perkawinan

Tiyang Jawi menika tepang kaliyan nama sepuh inggih menika nama ingkang pikantuk sasampunipun krama. Padatanipun tiyang ingkang sampun krama badhe pikantuk sapa aruh tartamtu saking mitra tuturipun.

i. Papan asalipun penutur kaliyan mitra tutur.

Saking pundi mitra tutur menika saged dados pangaribawa dhateng panganggenipun sapa aruh amargi kadangkala wonten papan ingkang ngginakaken sapa aruh ingkang beda. Tiyang ingkang asal utawi mapanipun wonten ndhesa lan kutha menika temtu kemawon beda sapa aruhipun.

D. Rubrik Cerkak

Kalawarti menika media cithak ingkang medal kanthi ajeg ingkang ngewrat maneka liputan jurnalistik. Miterat wekdal anggenipun *terbit* utawi medal, kalawarti menika dipunbedakaken dados kalawarti wulanan, kalawarti karotengah wulanan, lan ugi kalawarti wedalan minggon. Dene miterat isinipun kalawarti menika dipunbedakaken dados kalawarti bab pawarta, olahraga, sastra, *wanita*, sastra lan budaya sarta sanesipun.

Kalawarti Djaka Lodang menika satunggaling kalawarti ingkang medal minggon saben dinten Setu. Kalawarti ingkang medal kapisan ing taun 1971 menika dipunprakarsani dening Abdullah Purwo Darsono lan Almarhum Kusfandi kasebut ngginakaken basa Jawi minangka sarana kangge ngandharaken isinipun kalawarti. Kalawarti Djaka Lodang menika kaperang dados pinten-pinten rubrik wiwit saking *srumuwus*, *wawasan*, *pagelaran*, *sastra lan budaya*, *kasarasan*, *jagading lelembut*, *padhalangan*, *cerkak*, *cerbung*, *wacan bocah*, *crita rakyat*, *macapat*, *geguritan*, *pawiyatan*, *pribadi binuka*, *liputan*, *warta ringkes*, *plesiran*, *satleraman* lan ugi *sariwarta*.

Miturut Kamus Bahasa Indonesia ingkang dipunsusun dening Poerwadarminta (1976: 834) dipunandharaken bilih “*Rubrik adalah kepala (ruangan) karangan dalam surat kabar, majalah, dan lain sebagainya*” Pangertosan rubrik menika asalipun saking basa Belanda “*rubrick*” ingkang ateges papan wonten ing media cithak babagan satunggaling bab wonten ing pagesanganipun masarakat.

Rubrik cerkak menika satunggaling rubrik ingkang wonten ing kalawarti ingkang wosipun cerita cekak. Cerita cekak ingkang wonten ing kalawarti menika beda-beda tema lan panganggitipun. Ing kalawarti Djaka Lodang nyamektakaken kathah cariyos kados cariyos jagading lelembut, cariyos padhalangan, cariyos rakyat, cariyos kangge lare, cariyos ingkang sinambung lan ugi cariyos cekak aos ingkang asring dipunsebat cerkak. Ingkang mbedakaken cerkak menika karya sastra fiksi ingkang nyariosaken satunggaling prekawis ingkang dipunlampahi dening paraga kanthi ringkes kemawon.

E. Panaliten Ingkang Jumbuh

Panaliten ingkang jumbuh kaliyan panaliten menika inggih menika panaliten kanthi irah-irahan “Sapaan di Ruang Rawat Inap Anak Rumah Sakit Bethesda” ingkang dipunlampahi dening Wiwik Sundari (2002). Panaliten kasebut gadhah ancas kangge ngandharaken wujud ing *sapaan*, kaidah *sapaan*, lan bab ingkang ndayani panganggening variasi *sapaan*. Ingkang dados subyek panaliten kasebut inggih menika sedaya *sapaan* ingkang dipunginakaken wonten ing ruang rawat inap Rumah Sakit Bethesda dene objek panaliten kasebut inggih menika wujud ing *sapaan*, kaidah *sapaan*, lan bab ingkang ndayani panganggenipun variasi *sapaan*. Data dipunkempalaken kanthi metode observasi, ngginakaken teknik *simak bebas libat cakap*, ngrekam lan nyathet. Caranipun nganalisis data ngginakaken metode padan lan metode agih mawi teknik deksriptif kualitatif.

Panaliten ingkang jumbuh salajengipun inggih menika panaliten ingkang dipunlampahi dening Wakidi (2007) kanthi irah-irahan “Jenis dan Fungsi Sapaan dalam Pertunjukkan Wayang Purwa Gagrah Yogyakarta Lakon Petruk Dadi Ratu Oleh Dalang Ki Hadi Sugito”. Panaliten kasebat ngginakaken jinis panaliten kanthi metode *deskriptif*. Subyek panalitenipun menika rekaman pagelaran wayang purwa dening dhalang Ki Hadi Sugito, dene objekipun menika tuturan ingkang ing pagelaran kasebat ingkang wonten gegayutanipun kaliyan sapa aruh. Anggenipun ngempalaken *data* menika kanthi cara nyemak lan cathet. Panaliten kasebat gadhah ancas kangge manggihaken jinising sapa aruh lan ugi ginanipun sapa aruh ingkang wonten ing wayang purwa gagrah Yogyakarta.

F. Nalaring Pikir

Nalika wonten ing prastawa tutur kangge nyebat *mitra tutur* menika dipunginakaken sapa aruh. Sapa aruh inggih menika tetembungan ingkang dipunginakaken *penutur* kangge nyebat *mitra tutur* wonten ing pawicantenan. Sapa aruh ingkang dipunginakaken menika beda-beda jinisipun ingkang gumantung bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh. Pamilihing sapa aruh menika gadhah ancas supados *komunikasi* antawisipun penutur kaliyan mitra tutur saged kalampahan kanthi sae.

Panaliten kanthi irah-irahan “Sapa Aruh Wonten ing Rubrik Cerkak Kalawarti Djaka Lodang Wedalan Wulan September – Desember Taun 2013” menika gadhah ancas kangge ngandharaken jinising sapa aruh lan ugi bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh. Panaliten menika ngginakaken

pendekatan metode saha teoritis. Metode ingkang dipunginakaken inggih menika metode penelitian *deksriptif* kanthi ngginakaken teori sosiolinguistik mliginipun teori SPEAKING saking Dell Hymes.

Adhedhasar metode saha teori kasebat saged dipunginakaken kangge mratelakaken jinis lan bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh wonten ing rubrik cerkak saking kalawarti Djaka. Anggenipun ngempalaken *data* ing panaliten menika mawi teknik maos lan ugi teknik nyathet kangge manggihaken jinising sapa aruh lan bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh. Kalajengaken kanthi damel klasifikasi sapa aruh mawi tabel analisis ingkang dipunbiyantu kaliyan *kartu data*. Anggenipun nganalisis *data* menika ngginakaken teknik analisis *deksriptif* ingkang ngandharaken kanthi menapa wontenipun utawi objektif saha *pendekatan* sosiolinguistik inggih menika teori SPEAKING saking Dell Hymes.

Caranipun ngesahaken *data* wonten ing panaliten menika kanthi ngginakaken uji validitas saha uji reliabilitas *data*. Supados *data* wonten ing panaliten menika dados valid pramila dipunginakaken validitas triangulasi teori. Salajengipun data dipunuji reliabilitas ingkang ancasipun kangge naliti malih *data* ingkang sampun valid kalawau amrih dados konsisten saha leres. Uji reliabilitas arupi reliabilitas *intrarater* saha reliabilitas *interrater*.

BAB III

CARA PANALITEN

A. Jinising Panaliten

Panaliten menika kalebet panaliten *deskriptif*. Panaliten *deskriptif* dipunginakaken kangge mratelakaken utawi mahyakaken asiling panaliten kanthi menapa wontenipun utawi kanthi *objektif*. Sudaryanto (1988: 22) ngandharaken bilih panaliten *deskriptif* inggih menika panaliten ingkang dipunginakaken kangge ngandharaken subyek panaliten utawi prekawis ingkang dipuntaliti kados menapa wontenipun. *Data* ingkang dipuntaliti menika sapa aruh wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember taun 2013, pramila panaliten menika gadhah ancas kangge mratelakaken asiling panaliten ngengingi bab jinis saha bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh basa Jawi.

B. Data lan Sumbering Data

Panaliten menika ngrembag babagan sapa aruh ingkang gegayutan kaliyan jinising sapa aruh lan ugi bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang. *Data* panaliten menika awujud tetembungan sapa aruh wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember taun 2013. Sapa aruh menika saged dipuntingali saking jinisipun sapa aruh adhedhasar titikan semantik lan bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh. Bab menika dipunpilih wonten ing panaliten menika kanthi dhasar ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember menika ngewrat maneka werni

sapa aruh lan ugi bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh menika kathah variasinipun.

Sumbering *data* panaliten menika ngginakaken kalawarti Basa Jawi inggih menika Djaka Lodang. Panaliti ngginakaken kalawarti Djaka Lodang amargi kalawarti menika ngewrat rubrik cerkak wonten ing salah satunggaling rubrik Djaka Lodang. Panaliten menika ngginakaken kalawarti Djaka Lodang kanthi gunggungipun 17 kalawarti. Kalawarti Djaka Lodang ingkang dipunginakaken menika ingkang wedalan wulan September dumugi Desember kanthi angka wedalan 15 dumugi 31 taun 2013.

C. Caranipun Ngempalaken *Data*

Caranipun ngempalaken *data* menika mawi cara ingkang trep kaliyan sumbering *data*. Cara ngempalaken *data* ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten menika kanthi cara maos lan nyerat (nyathet). Kanthi cara maos, panaliti maos rubrik cerkak wonten ing kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember taun 2013 kanthi premati lan tliti. Kejawi menika anggenipun maos boten namung sapisan ananging dipunambali malih dumugi pikantuk *data* ingkang leres inggih menika *data* ingkang ngamot sapa aruh. Wonten ing cara maos panaliti manggihaken saha milah *data*.

Cara ingkang salajengipun inggih menika kanthi cara nyerat utawi nyathet. Kanthi cara menika panaliti nyerat *data* ingkang sampun dipundamel klasifikasi saha dipunpantha-pantha nalika maos kalawau wonten ing *kartu data*. Data ingkang sampun dipunserat wonten ing *kartu data* lajeng

dipunlebetaken wonten ing tabel analisis *data* saha nyerat deskripsi *data* menika wonten ing pirembagan.

D. Pirantining Panaliten

Pirantining panaliten ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten menika ngginakaken tabel analisis *data*. Tabel analisis *data* menika dipunginakaken minangka pirantos kangge nganalisis asiling *data* panaliten. Panaliti ugi ngginakaken *kartu data* minangka pirantos pambiyantu kangge ngempalaken saha ngecek *data*. Saderengipun *data* dipunanalisis, *data* dipunserat rumiyin wonten ing *kartu data*. *Kartu data* menika gadhah fungsi kangge nyerat *data* saking asiling maos rubrik cerkak wonten ing kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember taun 2013. *Kartu data* ingkang dipunginakaken menika awujud tabel kados ing ngandhap menika.

Tabel 1. Format Kartu Data Penelitian.

No	9
Kalawarti/ wedalan	DL No. 16, 14/9/2013
Irah-irahan cerkak	Pituture Ibu
Tuturan	“ <i>Tulisan apa mbak. Ndeleng!!</i> ”
Jinisipun sapa aruh	Pasedherekan
Bab ingkang ndayani	SPEAKING

E. Caranipun Nganalisis *Data*

Anggenipun nganalisis *data* menika menawi *data* sampun kempal sedaya. *Data* ingkang sampun kempal kasebut lajeng dipunanalisis ngginakaken teknik analisis *deskriptif*. Teknik analisis *deskriptif* menika dipunginakaken kangge ngandharaken jinising sapa aruh basa Jawi lan bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh basa Jawi kanthi menapa

wontenipun. Analisis kasebut dipunlampahaken kanthi cara damel klasifikasi *data* dhateng jinising sapa aruh. Salajengipun ugi dipunginakaken pendekatan sosiolinguistik mliginipun teori SPEAKING saking Dell Hymes kangge ngandharaken bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh ingkang wonten ing rubrik cerkak saking kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September dumugi Desember taun 2013. langkung jangkep lampahipun anggenipun analisis data panaliten wonten ing ngandhap menika:

1. nemtokaken perangan analisis data ingkang ngamot sapa aruh lajeng dipunserat wonten ing *kartu data*. Salajengipun nemtokaken jinis sapa aruh saha bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh jumbuh kaliyan gegaran teori,
2. damel klasifikasi *data* ingkang sampun makempal wonten ing *kartu data* adhedhasar jinis sapa aruh lan bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh wonten ing tabel analisis *data*,
3. salajengipun menika nganalisis *data* ingkang sampun dipundamel klasifikasi adhedhasar gegaran teori,
4. damel dudutan asiling panaliten adhedhasar pirembagan babagan sapa aruh.

Tabel 2. Format Tabel Analisis Data Jinising Sapa Aruh lan Bab ingkang Ndayani Panganggenipun Sapa Aruh

No	Tuturan	Jinising sapa aruh											Bab ingkang Ndayani								Katrangan
		nama	paredherekan	Pasedherekan (PM)	Gelar kabangsawanan	Gelar kabangsawanan (PM)	Pedamelan utawi profesi	Adjektif transposisional	Metaforik (paraban)	Tembung sesuluh purusa	Sapa aruh umum	Tembung religius	S	P	E	A	K	I	N	G	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1	<i>“Mas Jon... senajan dikaya ngapa bae, aku suthik yen kudu ngladeni wong sing ora daktresnani.”</i>	✓		✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Ranti micanten dhateng kanca jaleripun nalika mangertos bilih piyambakipun badhe dipunjodohaken dening tiyang sepuhipun.

A. Caranipun Ngesahaken *Data*

Caranipun ngesahaken *data* wonten ing panaliten menika kanthi ngginakaken uji validitas saha uji reliabilitas *data*. Supados *data* wonten ing panaliten menika dados valid pramila dipunginakaken triangulasi teori. Triangulasi teori menika dipunlampahi kanthi cara nandhingaken *data* saking asiling panaliten kaliyan teori-teori ingkang jumbuh. Teori-teori ingkang dipunginakaken inggih menika teori sosiolinguistik mliginipun jinising sapa aruh saha teori SPEAKING gegayutan kaliyan bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh. Data ingkang sampun pikantuk dipuntaliti malih wonten ing sumber sanesipun supados boten wonten subyektivitas. Kados ing ngandhap menika.

“Pir... menggok nyang gang iku!” (DL: 48)

Sapa aruh menika tetembungan ingkang dipunginakaken dening panutur kangge nyebat mitra tuturipun nalika micanten. Kanthi ngginakaken tetembungan sapa aruh saged dados pratandha bilih penutur menika ngormati mitra tuturipun. kejawi menika kanthi wontenipun tetembungan sapa aruh saged damel raket antawisipun penutur kaliyan mitra tutur. Tembung sapa aruh ingkang kapanggihaken wonten ing nginggil menika tembung “pir” ingkang asalipun saking tembung “sopir” lajeng wanda perangan ngajeng dipunkirangi. Sopir menika kalebet satunggaling pedamelan wonten ing masarakat. Satemah jinising sapa aruh ingkang dipunginakaken menika sapa aruh pedamelan.

Bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh menika dipunpanggihaken kanthi ngginakaken teori SPEAKING. Penuturipun menika

tiyang ingkang gadhah jabatan wondene mitra tuturipun tiyang ingkang dados andhapanipun satemah saged nyebat mitra tuturipun kanthi sebatan “pir”. Perangan sanes kados papan lan kawontenan, paraga, ancasipun micanten, wujudipun ukara, cara anggenipun micanten, pirantos ingkang dipunginakaken, trapsila nalika micanten saha jinisipun wacana ingkang dipunginakaken sedaya menika paring pangaribawa dhateng panganggenipun sapa aruh “pir”.

Salajengipun *data* dipunuji reliabilitas ingkang ancasipun kangge naliti malih *data* ingkang sampun valid kalawau amrih dados *konsisten* saha leres. Uji reliabilitas arupi reliabilitas *intrarater* saha reliabilitas *interrater*. Uji reliabilitas *intrarater* menika dipunlampahi kanthi cara panaliti maos kanthi premati sarta dipunambali wongsal-wangsul dumugi pikantuk *data* ingkang leres. Wondene uji reliabilitas *interrater* menika dipunlampahi kanthi cara ngrembag *data* dhateng dosen pembimbing saha kanca-kanca saking jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sami-sami nglampahi panaliten wonten ing bidang basa mliginipun bab sosiolinguistik.

BAB IV

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGANIPUN

A. Asiling Panaliten

Panaliten kanthi irah-irahan “Sapa Aruh Basa Jawi Wonten ing Rubrik Cerkak Kalawarti Djaka Lodang Wedalan Wulan September – Desember 2013” menika gadhah ancas kangge ngandharaken jinising sapa aruh saha manggihaken bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh. Pramila ingkang dados asiling panaliten menika awujud *data* maneka werni jinising sapa aruh lan ugi bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh wonten ing kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember taun 2013.

Data ingkang sampun kapanggihaken wonten ing ukara salajengipun dipundamel klasifikasi supados saged nemtokaken jinising sapa lan bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh. Klasifikasi *data* ingkang jangkep badhe dipunandharaken mawi tabel kanthi ancas supados saged nggampilaken anggenipun analisis *data*. *Data* ingkang sampun kapanggihaken wonten ing panaliten menika langkung kathah satemah *data* kasebat boten saged dipunandharaken sedaya. Pramila, asiling panaliten wonten ing ngandhap menika minangka sesulih *data-data* ingkang sampun kapanggihaken. Wondene *data* sanesipun saged dipuntingali wonten ing tabel lampiran. Gambaran asiling panaliten saged dipuntingali wonten ing ngandhap menika.

Tabel 3. Jinising Sapa Aruh lan Bab ingkang Ndayani Panganggenipun Sapa Aruh Wonten ing Kalawarti Djaka Lodang Wedalan Wulan September – Desember Taun 2013.

No	Jinising Sapa Aruh	Bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh	Indikator
1	2	3	4
1	Namanipun tiyang	a. <i>S</i> : ing bengkel. b. <i>P</i> : Pak Widodo lan Untung minangka karyawanipun. c. <i>E</i> : nyuwun tulung nyaosaken serat. d. <i>A</i> : ukara pakon. e. <i>K</i> : swanten andhap. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : andhap asor. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Tung, Untung, aku nyuwun tulung mengko sore mulih saka bengkel surat iki terna Pak Kustam ya!”</i> (DL: 45)
2	2.1 Pasedherekan	a. <i>S</i> : ing dalemipun Nana. b. <i>P</i> : Nana lan ibunipun. c. <i>E</i> : caos pirsu pawartos bab cerkak. d. <i>A</i> : ukara cariyos. e. <i>K</i> : kanthi raos bungah. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : andhap asor. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Alhamdulillah, Bu, cerkake Nana dimot malih.”</i> (DL: 6)
		a. <i>S</i> : ing griyanipun Nana. b. <i>P</i> : Indra lan Nana minangka mbakyunipun. c. <i>E</i> : nyuwun pirsu bab seratan. d. <i>A</i> : ukara pitakon. e. <i>K</i> : swanten inggil. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : ngginakaken sapa aruh ingkang trapsila. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Tulisan apa mbak. Ndeleng!!”</i> (DL: 8)
		a. <i>S</i> : ing dalemipun Pramudjo. b. <i>P</i> : Partini lan Pramudjo minangka garwanipun. c. <i>E</i> : ngandharaken raosing manah.	<i>“Kang tinimbang urip nandhang wirang ngene iki, luwih becik aku patenana kang!”</i> (DL: 15)

Tabel salajengipun

1	2	3	4
		d. A: ukara panyuwun. e. K: kanthi raos duhka duhkita. f. I: pawicantenan ingkang sinerat. g. N: ngginakaken sapa aruh ingkang trapsila. h. G: basa padintenan.	
		a. S: ing dalemipun Pramudjo. b. P: Pramudjo lan larenipun. c. E: nyuwun unjukan. d. A: ukara panyuwun. e. K: swanten andhap. f. I: pawicantenan ingkang sinerat. g. N: ngginakaken sapa aruh ingkang limrah tumrap larenipun. h. G: basa padintenan.	<i>“Endi banyu putihe ndhuk... gorokanku krasa garing.”</i> (DL: 16)
		a. S: ruwang tamu dalemipun Kuncoro. b. P: Herlina lan Kuncoro minangka garwanipun. c. E: nyuwun pirsababagan jejodhohanipun. d. A: ukara pitakon. e. K: kanthi raos gumun. f. I: Pawicantenan ingkang sinerat. g. N: ngginakaken sapa aruh ingkang trapsila. h. G: basa padintenan.	<i>“Kok ora digolekake sing sih jaka wae ta Mas?”</i> (DL: 19)
		a. S: ing dalemipun Rudi. b. P: Rudi lan Bapakipun. c. E: paring wejangan. d. A: ukara cariyos. e. K: wicaksana. f. I: pawicantenan ingkang sinerat. g. N: ngginakaken sapa aruh ingkang limrah tumrap putranipun.	<i>“Le! Ideology kuwi sok nuruni nang anak. Mula nek golek bojo sing ngati-ati.”</i> (DL: 26)

Tabel salajengipun

1	2	3	4
		h. <i>G</i> : basa padintenan.	
		a. <i>S</i> : ing dalemipun Rudi. b. <i>P</i> : Rudi lan bapakipun. c. <i>E</i> : nyuwun pirsa. d. <i>A</i> : ukara pitakon. e. <i>K</i> : swanten andhap. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : andhap asor. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Inggihi pak, wonten napa?”</i> (DL: 36)
		a. <i>S</i> : bangsal <i>Rumah Sakit</i> . b. <i>P</i> : Bu Mitra lan prunanipun. c. <i>E</i> : nyuwun supados budhenipun ngaso rumiyin. d. <i>A</i> : ukara panyuwun. e. <i>K</i> : swanten andhap. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : andhap asor. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Budhe, samenika pakdhe sampun sekeca, budhe kondur istirahat rumiyin.”</i> (DL: 42)
		a. <i>S</i> : ing dalemipun Reni. b. <i>P</i> : Reni lan Soliah (bulik ingkang dados rewang). c. <i>E</i> : nyuwun pirsa bab garwa. d. <i>A</i> : ukara pitakon. e. <i>K</i> : kanthi raos gumun. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : ngginakaken sapa aruh ingkang trapsila. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Bulik... kok durung duwe bojo?”</i> (DL: 49)
		a. <i>S</i> : ing dalemipun Pak Guru. b. <i>P</i> : Pak Guru lan Lik Sutarman. c. <i>E</i> : ngandharaken menapa ingkang dipunkajengaken. d. <i>A</i> : ukara cariyos. e. <i>K</i> : swanten andhap. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat.	<i>“Ning omah kula ajeng kula dandosi riyin Lik, ajeng kula bongkar riyin.”</i> (DL: 64)

Tabel salajengipun

1	2	3	4
		g. <i>N</i> : andhap asor. h. <i>G</i> : basa padintenan.	
		a. <i>S</i> : dalemipun Pak Guru. b. <i>P</i> : Pak Guru lan Yu Ginem. c. <i>E</i> : ngaturaken panuwun. d. <i>A</i> : ukara cariyos. e. <i>K</i> : swanten andhap. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : andhap asor. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Nggih nuwun Yu.”</i> (DL: 66)
	2.2 Pasedherekan mawi <i>perluasan makna</i> .	a. <i>S</i> : ing dalemipun Ratih. b. <i>P</i> : Jono lan Ratih. c. <i>E</i> : ngajak nglajengaken pedamelanipun. d. <i>A</i> : ukara pangajak. e. <i>K</i> : wicaksana. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : andhap asor. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Wis Dhik... ora usah dipikir... aku sing salah... aku ya njaluk sepuramu. Wis... wis ayo bali ngrampungake pakaryan maneh.”</i> (DL: 4)
		a. <i>S</i> : posko puskesmas ing upacara 17 Agustus. b. <i>P</i> : Dokter Anisa lan Pak Guru Dani c. <i>E</i> : ngandharaken bab pedamelan nalika pitepangan. d. <i>A</i> : ukara cariyos. e. <i>K</i> : swanten andhap. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : andhap asor. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Enggal pak, formasi taun niki.”</i> (DL: 11)
		a. <i>S</i> : ing dalemipun Wina. b. <i>P</i> : Arini lan Wina minangka kanca raketipun. c. <i>E</i> : sarujuk kaliyan pamanggihipun Wina. d. <i>A</i> : ukara cariyos. e. <i>K</i> : swanten andhap.	<i>“Mangsa borong karo kersane dhik Wina wae.”</i> (DL: 38)

Tabel salajengipun

1	2	3	4
		f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : andhap asor. h. <i>G</i> : basa padintenan.	
		a. <i>S</i> : ing lurung kampus. b. <i>P</i> : Wulan lan Nung minangka kanca jaleripun. c. <i>E</i> : paring wangsulan. d. <i>A</i> : ukara cariyos. e. <i>K</i> : rumaos lepat. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : andhap asor. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Iya mas, biyen ngono aku durung sepira ngerti dampake wong ngrokok marang kesehatan.”</i> (DL: 44)
		a. <i>S</i> : ing dalemipun Lastri. b. <i>P</i> : Lastri lan Mbok Jah minangka rewangipun. c. <i>E</i> : nyuwun pirs babagan tiyang nyenyuwun. d. <i>A</i> : ukara pitakon. e. <i>K</i> : raos pengen mangertos. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : ngginakaken sapa aruh ingkang trapsila. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Mbok, sapa pawongan iku?”</i> (DL: 52)
		a. <i>S</i> : bangsal ing <i>Rumah Sakit</i> . b. <i>P</i> : Bagas minangka perawat lan Pak Brata pasienipun. c. <i>E</i> : nyuwun idin mriksa. d. <i>A</i> : ukara panyuwun. e. <i>K</i> : swanten andhap. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : andhap asor. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Kula cek tensi kaliyan infusipun rumiyin nggih pak, nuwun sewu.”</i> (DL: 59)
3	Gelar Kabangsawanan mawi <i>perluasan makna</i> .	a. <i>S</i> : <i>media sosial facebook</i> . b. <i>P</i> : Gatot kaliyan Yuli. c. <i>E</i> : ngajak pepanggihan. d. <i>A</i> : ukara pangajak. e. <i>K</i> : swanten andhap.	<i>“Aku kepengin ketemu empat mata karo sliramu, Jeng.”</i> (DL: 32)

Tabel salajengipun

1	2	3	4
		f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : andhap asor. h. <i>G</i> : basa padintenan.	
		a. <i>S</i> : ing dalemipun Lastri. b. <i>P</i> : Mbok Jah lan Lastri minangka ndaranipun. c. <i>E</i> : paring andharan bab tiyang nyenyuwun. d. <i>A</i> : ukara cariyos. e. <i>K</i> : swanten andhap. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : andhap asor. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Menika wau tiyang njejaluk, Den.”</i> (DL: 54)
4	Pedamelan utawi <i>profesi</i>	a. <i>S</i> : ing Posko Puskesmas. b. <i>P</i> : Pak Guru Dani lan Dokter Anisa. c. <i>E</i> : nyuwun pirsu bab kawontenan larenipun. d. <i>A</i> : ukara pitakon. e. <i>K</i> : kanthi raos kuwatir. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : andhap asor. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Pripun Bu Dokter, lare kula?”</i> (DL: 10)
		a. <i>S</i> : ing Posko Puskesmas. b. <i>P</i> : Dokter Anisa lan Pak Guru Dani. c. <i>E</i> : nepangaken piyambakipun. d. <i>A</i> : ukara cariyos. e. <i>K</i> : swanten andhap. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : andhap asor. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Halah... Pak Guru ki... inggih saged kula Annisa.”</i> (DL: 12)
		a. <i>S</i> : ing salebeting mobil. b. <i>P</i> : Untung kaliyan sopiripun.	<i>“Pir... menggok nyang gang iku!”</i> (DL: 48)

Tabel salajengipun

1	2	3	4
		c. <i>E</i> : paring dhawuh bab margi. d. <i>A</i> : ukara pakon. e. <i>K</i> : swanten inggil. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : ngginakaken sapa aruh ingkang limrah tumrap sopiripun. h. <i>G</i> : basa padintenan.	
5	<i>Adjektif transposisional</i>	a. <i>S</i> : <i>media sosial facebook</i> . b. <i>P</i> : Gatot kaliyan Yuli. c. <i>E</i> : nyapa aruh saha ngrayu. d. <i>A</i> : ukara pitakon. e. <i>K</i> : swanten andhap. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : ngginakaken sapa aruh ingkang sae. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Halo, sayang?”</i> (DL: 31)
6	<i>Metaforik</i> utawi <i>paraban</i>	a. <i>S</i> : ing stasiun sepur. b. <i>P</i> : Presenter TV kaliyan Gotri lan ugi Sadewa. c. <i>E</i> : nyuwun pirs babagan kersa botenipun nguda rasa. d. <i>A</i> : ukara pitakon. e. <i>K</i> : kanthi raos bungah. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : ngginakaken paraban ingkang sae. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Lah iki pasangan Kamajaya-Ratih, Romeo-Yuliet, ayo arep ngetokake uneg-uneg?”</i> (DL: 39)
7	<i>Tembung sesulih purusa</i>	a. <i>S</i> : ing dalemipun Bu Subekti. b. <i>P</i> : Bu Subekti lan Dani. c. <i>E</i> : paring idin kangge sesambetan kaliyan putrinipun. d. <i>A</i> : ukara cariyos. e. <i>K</i> : swanten andhap. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat.	<i>“Jujur wae, aku ora kabotan yen sliramu sesambungan karo anakku.”</i> (DL: 14)

Tabel salajengipun

1	2	3	4
		g. <i>N</i> : andhap asor. h. <i>G</i> : basa padintenan.	
		a. <i>S</i> : ing peron stasiun. b. <i>P</i> : Hartini lan priyantun jaler. c. <i>E</i> : nyuwun pirsa nalika pitepangan. d. <i>A</i> : ukara pitakon. e. <i>K</i> : swanten andhap. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : andhap asor. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Lha panjenengan arep mapag, apa arep tindakan?”</i> (DL: 29)
		a. <i>S</i> : ing dalem. b. <i>P</i> : Bapak lan lare jaleripun. c. <i>E</i> : paring wejangan bab kabudayan Jawi. d. <i>A</i> : ukara pitakon. e. <i>K</i> : kanthi raos duka. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : ngginakaken sapa aruh ingkang limrah tumrap larenipun. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Kowe arep dadi bocah apa? Diwarahi tata krama kok semune mbalela!”</i> (DL: 51)
		a. <i>S</i> : ing dalemipun Lastri. b. <i>P</i> : Mbok Jah lan Lastri minangka ndaranipun. c. <i>E</i> : ngandharaken tegesipun impen. d. <i>A</i> : ukara cariyos. e. <i>K</i> : swanten andhap. f. <i>I</i> : pawicantenan ingkang sinerat. g. <i>N</i> : andhap asor. h. <i>G</i> : basa padintenan.	<i>“Impen sampeyan menika kalebu Puspatajem, sasmita saking Gusti.”</i> (DL: 55)
8	Sapa aruh umum	a. <i>S</i> : wonten ing papan kampanye. b. <i>P</i> : Pak Kustam minangka Juru kampanye lan masarakat. c. <i>E</i> : kampanye partai lan calegipun.	<i>“Sedulur, sedulur padha nyoblos partaiku yaaa, apa maneh iki calege wong bersih, wong pinter, nembe lulus Kejar Paket B, ora</i>

Tabel salajengipun

1	2	3	4
		d. A: ukara pangarep-arep. e. K: kanthi raos sengkut. f. I: pawicantenan ingkang sinerat. g. N: ngginakaken sapa aruh ingkang trapsila. h. G: basa padintenan.	<i>tau korupsi...</i> ” (DL: 47)
9	Tembung <i>religius</i>	a. S: ing dalemipun Pak Widodo. b. P: Pak Widodo lan Bu Yuli minangka garwanipun. c. E: ngandharaken bab wejangan saking ustadz. d. A: ukara cariyos. e. K: andhap asor. f. I: pawicantenan ingkang sinerat. g. N: andhap asor. h. G: basa padintenan.	“ <i>Jare Pak Ustad kae nek neng dalan weruh wong ayu-ayu kon enggal mulih, nemoni sing luwih ayu...</i> ” (DL: 34)
		a. S: wonten ing dalem. b. P: Soliah dhateng Gustinipun. c. E: ndedonga nyuwun jodho ingkang sae. d. A: ukara pangajab. e. K: swanten andhap. f. I: donga ingkang sinerat. g. N: andhap asor. h. G: donga.	“ <i>Dhuh Gusti, muga kula dipunparingi jodho ingkang soleh.</i> ” (DL: 50)
		a. S: ing Rumah Sakit. b. P: Bu Mitra lan garwanipun. c. E: nyuwun garwanipun boten mikir ingkang neka-neka. d. A: ukara panyuwun. e. K: swanten andhap. f. I: pawicantenan ingkang sinerat. g. N: ngginakaken sapa aruh ingkang trapsila. h. G: basa padintenan	“ <i>Pak, mbok aja sok ndhisiki kersaning Pangeran ta.</i> ” (DL: 91)

Adhedhasar tabel wonten ing nginggil, saged dipunpendhet dudutan bilih jinising sapa aruh ingkang dipunginakaken para paraga wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember taun 2013 menika saged dipungolongaken dados 9 jinis inggih menika namanipun tiyang, pasedherekan ingkang kaperang dados kalih jinis inggih menika pasedherekan asli saha pasedherekan ingkang nglampahi *perluasan makna*, gelar kabangsawanan ingkang sampun nglampahi *perluasan makna*, pedamelan utawi *profesi*, *adjektif transposisional*, *metaforik* utawi paraban, tembung sesulih purusa, sapa aruh umum lan tembung *religius*.

Panganggenipun sapa aruh menika dipunpangaribawani dening prekawis tartamtu. Prekawis ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh ingkang wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember inggih menika Papan nalika pawicantenan, tiyang utawi paraga ingkang nglampahi pawicantenan kanthi nggatosaken yuswa, drajad, pedamelan saha *jenis kelamin* kakung menapa estri. Prekawis sanesipun inggih menika ancasipun micanten, ukara ingkang dipunginakaken nalika micanten, *nada* lan cara anggenipun micanten, pirantos ingkang dipunginakaken nalika pawicantenan, *norma* utawi paugeran ingkang wonten ing papanipun para paraga saha ingkang pungkasan menika ragam basa ingkang dipunginakaken.

B. Pirembagan

Wonten ing bab menika badhe ngrembag babagan jinising sapa aruh basa Jawi lan ugi bab-bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh basa

Jawi. Adhedhasar *data* ingkang dipunasilaken, namung tuladhanipun kemawon ingkang dipunandharaken saha dipunrembag wonten ing bab pirembaran menika. *Data-data* ingkang badhe dipunrembag menika namung dados tuladha saking *data-data* sanes ingkang sami jinisipun. *Data* ingkang sanes menika wonten ing lampiran kanthi jangkep lan menapa wontenipun.

1. Jinisipun Sapa Aruh Saha Bab Ingkang Ndayani Panganggenipun Sapa Aruh

Jinising sapa aruh aruh ingkang dipunpangguhaken wonten ing panaliten menika inggih menika 9 jinis. Jinising kasebat inggih menika namanipun tiyang, pasedherekan ingkang kaperang dados kalih jinis inggih menika pasedherekan asli saha pasedherekan ingkang nglampahi *perluasan makna*, gelar kabangsawanan ingkang sampun nglampahi *perluasan makna*, pedamelan utawi *profesi*, *adjektif transposisional*, *metaforik* utawi paraban, tembung sesulih purusa, sapa aruh umum lan tembung *religius*.

Bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh menika dipunpangguhaken kanthi ngginakaken teori SPEAKING saking Dell Hymes. *Setting* utawi papanipun menika kados wonten ing dalem, stasiun, *Rumah Sakit*, lan sanesipun dene *scene* menika kawontenan nalika pawicantenan. *Participants* menika gegayutan kaliyan paraga ingkang micanten kanthi nggatosaken *jenis kelamin*, *yuswa*, *jabatan*, pedamelan, *status sosial* lan sanesipun. *Ends* menika ancasipun nalika nglampahi pawicantenan kados nyuwun pirsu, paring andharan, paring dhawuh, nyenyuwun lan sapanunggalipun.

Act sequences menika wujudipun ukara ingkang dipunginakaken nalika wicantenan kados ukara pitakon, ukara cariyos, ukara pangajak, ukara panyuwun, ukara pakon, ukara pangarep-arep lan ukara pangajab. *Key* menika gegayutan kaliyan cara, nada lan tumindak nalika wicantenan kados micanten kanthi swanten andhap utawi inggil, kanthi raos bungah utawi duhka lan sanesipun. *Instrumentalities* menika pirantos ingkang dipunginakaken ingkang arupi pawicantenan ingkang sinerat. *Norms* menika paugeran ingkang ingkang paring pangaribawa dhateng pamilihing sapa aruh lan ugi *norma* ingkang dipunginakaken paraga nalika micanten. Pungkasan *Genres* inggih menika jinisipun ragam basa ingkang dipunginakaken ingkang arupi basa padintenan lan ugi wonten arupi donga.

a. Namanipun Tiyang

Sapa aruh kanthi jinis namanipun tiyang inggih menika nyebat, nimbali utawi nyapa aruh mitra tuturipun kanthi ngginakaken namanipun tiyang kasebat. Tuturan wonten ing ngandhap menika kalebet sapa aruh jinis namanipun tiyang wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan September – Desember taun 2013.

Konteks : Pak Widodo minangka tiyang ingkang kagungan bengkel nyuwun tulung dhateng Untung ingkang sampun dados karyawanipun 5 taun.

- (1) “***Tung, Untung***, aku nyuwun tulung mengko sore mulih saka bengkel surat iki terna Pak Kustam ya!” (DL: 45)

Sapa aruh kanthi ngginakaken namanipun tiyang kados “Untung” menika padatanipun dipunginakaken dening tiyang ingkang sampun akrab.

Kejawi sampun *akrab*, namanipun tiyang dipunginakaken nalika ing kawontenan ingkang boten *resmi*. Kangge tiyang ingkang dereng *akrab* utawi wonten ing kawontenan ingkang *resmi* saged ugi dipunginakaken namanipun tiyang, ananging kedah ngginakaken tambahan sapa aruh jinis pasedherekan wonten ing sangajengipun nama. Perangan kasebat kanthi ancas supados ngormati tiyang sanes minangka mitra tutur lan supados boten dipunwastani njangkar.

Saking ukara wonten ing nginggil menika sapa aruh kanthi jinis nama dipunginakaken dening Pak Widodo minangka tiyang ingkang gadhah bengkel. Wondene ingkang dados mitra tuturipun menika Untung minangka karyawanipun. Satemah nyapa aruh tiyang namung ngginakaken nama menika limrah kemawon tumrap tiyang ingkang *status sosial* utawi jabatanipun langkung andhap. Cara anggenipun *pelesapan* nama menika boten wonten paugeran tartamtu ananging namung variasi bebas kemawon. Kados *data* angka (1) menika anggenipun *pelesapan* kanthi ngicali wanda ingkang peranan ngajeng (Tung) dipuntambah kaliyan nama ingkang jangkep (Untung).

Bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh kanthi jinis pasedherekan menika SPEAKING. Papanipun nalika wicantenan menika wonten ing bengkelipun Pak Widodo minangka papan kangge nyambut damel Untung. Paraganipun menika Pak Widodo kaliyan Untung minangka karyawan bengkelipun dene Pak Widodo ingkang kagungan bengkel. Gegayutan kaliyan paraga ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh menika yuswanipun

Untung ingkang langkung enem saha jabatan ingkang langkung andhap. Salajengipun ancasipun Pak Widodo micanten menika kangge nyuwun tulung kanthi ngginakaken ukara pakon. Cara anggenipun micanten menika mawi swanten ingkang andhap. Pirantos kangge ngandharaken pawicantenan menika mawi seratan. Paugeran utawi *norma* ingkang dipunpangguhaken menika nyuwun tetulung kanthi andhap asor sinaosa ingkang nyuwun tulung kaliyan tiyang ingkang langkung andhap jabatanipun. Pungkasan jinisipun ragam basa ingkang dipunginakaken menika basa padintenan tumrap masarakat Jawi.

b. Pasedherekan

Sapa aruh kanthi jinis pasedherekan inggih menika nyebat, nimbali lan ugi nyapa aruh tiyang sanes kanthi ngginakaken tetembungan sapa aruh ingkang asalipun saking *hubungan* pasedherekan. Sapa aruh jinis pasedherekan menika ingkang paling kathah dipunpangguhaken.

Tuturan wonten ing ngandhap menika kalebet sapa aruh jinis pasedherekan wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan September – Desember taun 2013. Sapa aruh saking jinis pasedherekan menika saged dipunperang dados kalih inggih menika sapa aruh jinis pasedherekan ingkang saestu kulawarga utawi tasih dados awunipun saha sapa aruh jinis pasedherekan ingkang sampun nglampahi *perluasan makna* satemah dipunginakaken dhateng tiyang ingkang boten gadhah alur pasedherekan menapa-menapa.

1) Sapa Aruh Pasedherekan

Sapa aruh kanthi jinis pasedherekan menika kathah wernipun. Kados tuturan wonten ing ngandhap menika ingkang nedahaken tembung sapa aruh ingkang dipunginakaken lare dhateng tiyang sepuhipun.

Konteks : Nana matur dhateng ibunipun wonten ing dalem babagan cerkakipun Nana ingkang medal wonten ing satunggaling kalawarti.

(2) “Alhamdulillah, **Bu**, *cerkake Nana dimot malih.*”
(DL: 6)

Konteks : Arini suka wangsulan nalika dipuntimbali dening bapakipun wonten ing dalem.

(3) “Inggih **pak**, *wonten napa?*” (DL: 36)

Tuturan *data* angka (2) menika nedahaken sapa aruh ingkang dipunginakaken Nana dhateng tiyang tiyang sepuhipun inggih menika ibunipun nalika micanten wonten ing dalem. Mekaten ugi *data* angka (3) ingkang nedahaken sapa aruh ingkang dipunginakaken Arini dhateng tiyang sepuh inggih menika bapakipun nalika wonten ing dalem. Kekalihipun nyapa aruh tiyang sepuh kanthi sebatan “bu” lan “pak” ingkang asalipun saking tembung “ibu” lan “bapak”.

Prekawis ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh “bu” lan “pak” menika papan nalika micanten inggih menika wonten ing dalem. Paraga ingkang nglampahi pawicantenan menika lare dhateng tiyang sepuhipun. Ancasipun micanten menika tumrap *data* angka (2) kangge nyukani pawartos bilih cerkakipun mlebet wonten ing kalwarti, dene tumrap *data* angka (3) menika kangge nyukani wangsulan nalika dipuntimbali dening bapakipun.

Wujudipun ukara ingkang dipunginakaken inggih menika ukara cariyos tumrap *data* (2) saha ukara pitakon tumrap *data* (3). Anggenipun micanten menika kanthi raos bungah tumrap *data* (2) saha mawi swanten andhap tumrap *data* (3). Pirantos ingkang dipunginakaken menika pawicantenan ingkang sinerat. Wondene norma ingkang kapanggihaken menika matur kaliyan tiyang sepuh kanthi andhap asor. Pungkasan ragam basa ingkang dipunginakaken menika kekalihipun kalebet basa padintenan.

Nalika pawicantenan tiyang sepuh ugi ngginakaken sapa aruh kangge larenipun kados tuturan wonten ing ngandhap menika.

Konteks : Pramudjo paring dhawuh marang lare estrinipun nalika Pramudjo nembe dugi wonten ing dalemipun.

(4) “*Endi banyu putihe **ndhuk**... gorokanku krasa garing.*” (DL: 16)

Konteks : Bapakipun Rudi paring wejangan dhateng Rudi wonten ing dalem babagan kadospundi pados garwa.

(5) “***Le!** Ideology kuwi sok nuruni nang anak. Mula nek golek bojo sing ngati-ati.*” (DL: 26)

Pawicantenan wonten ing nginggil menika nedahaken sapa aruh ingkang dipunginakaken dening tiyang sepuh dhateng larenipun. Kados *data* angka (4) menika sapa aruh ingkang dipunginakaken Pramudjo dhateng lare estrinipun kanthi tembung “*ndhuk*” ingkang asalipun saking tembung “*gendhuk*”. Wondene *data* angka (5) menika sapa aruh ingkang dipunginakaken dening Bapakipun Rudi dhateng lare jaleripun kanthi tembung “*le*” ingkang asalipun saking tembung “*thole*”.

Prekawis ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh “ndhuk” lan “le” menika wonten saperangan. Kados papan nalika pawicantenan inggih menika wonten ing dalem. Salajengipun paraga ingkang nglampahi pawicantenan inggih menika tiyang sepuh dhateng lare jaler lan lare estrinipun. Ancasipun nalika micanten menika kangge nyuwun dipunpendhetaken unjukan kanthi nggihakaken ukara panyuwun saha swanten ingkang andhap tumrap *data* angka (4). Wondene ancasipun micanten tumrap *data* angka (5) menika kangge paring wejangan dhateng larenipun kanthi ngginakaken ukara cariyos saha kanthi cara ingkang wicaksana. Pirantos ingkang dipunginakaken kangge ngandharaken pawicantenan kasebat inggih menika seratan. Salajengipun tatakrama ingkang dipunpanggiaken menika ngginakaken sapa aruh ingkang trapsila minangka tuladha dhateng lare. Pungkasan ragam basa ingkang dipunginakaken menika basa padintenan.

Konteks : Indra nyuwun pirsu babagan seratan mbakyunipun ingkang mlebet wonten ing satunggaling kalawarti.

(6) *Tulisan apa **mbak**. Ndeleng!!*” (DL: 8)

Sapa aruh kanthi jinis pasedherekan sanesipun inggih menika saking rayi tumrap mbakyunipun kados tuturan wonten ing nginggil menika. Tuturan wonten ing nginggil menika dipunandharaken dening Indra dhateng sedherekipun ingkang langkung sepuh tinimbang Indra. Tembung sapa aruh ingkang dipunginakaken menika tembung “mbak” amargi sedherekipun menika estri. Prekawis ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh “mbak” menika papan pawicantenan ingkang dipunlampahi wonten ing dalem.

Salajengipun paraga ingkang nglampahi pawicantenan menika Indra saha mbakyunipun minangka mitra tuturipun.

Ancasipun Indra micanten menika kangge nyuwun pirsa babagan seratan mbakyunipun ingkang mlebet wonten ing satunggaling kalawarti. Ukara ingkang dipunginakaken menika ukara pitakon mawi swanten ingkang inggil. Pirantos kangge ngandharaken pawicantenan wonten ing nginggil menika mawi seratan. Wondene tatakrama ingkang dipunginakaken menika ngginakaken sapa aruh ingkang trapsila dhateng sedherekipun ingkang langkung sepuh.

Sapa aruh ingkang kalebet ing jinis pasedherekan menika boten namung tumrap lare dhateng tiyang sepuh utawi lare dhateng sedherekipun, ananging kalebet dhateng garwanipun amargi tiyang ingkang sampun dados garwa menika sampun dados kulawarganipun. Sapa aruh dhateng garwa menika kados ingkang dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

Konteks : Partini ngandharaken raosipun manah ingkang duhka dhateng garwanipun nalika nembe wicantenan wonten ing dalem.

(7) “**Kang** tinimbang urip nandhang wirang ngene iki, luwih becik aku patenana kang!” (DL: 15)

Konteks : Herlina nyuwun pirsa kaliyan garwanipun inggih menika Kuncoro wonten ing dalemipun babagan jejodhoan.

(8) “Kok ora digolekake sing sih jaka wae ta **Mas**?”
(DL: 19)

Tuturan wonten ing nginggil menika nedahaken sapa aruh ingkang dipunginakaken Partini saha Herlina dhateng garwanipun. Sinaosa sami-sami kangge nyebat garwa ananging sapa aruh ingkang dipunginakaken menika

benten. Kados *data* angka (7) menika Partini nyebat garwanipun kanthi sapa aruh “kang” wondene data angka (8) menika Herlina nyebat garwanipun kanthi sapa aruh “mas”.

Prekawis ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh “kang” saha “mas” menika wonten saperangan. Prekawis kasebat kadosta papan nalika nglampahi pawicantenan ingkang tumrap tuturan wonten ing nginggil menika kalampahan wonten ing dalem. Salajengipun ancasipun micanten tumrap *data* angka (7) menika kangge ngandharaken raosipun manah kanthi duhka lan ngginakaken ukara cariyos. Wondene tumrap *data* angka (8) ancasipun micanten menika kangge nyuwun pirsababagan jejodhoan dhateng garwanipun kanthi ngginakaken ukara pitakon saha kanthi raos ingkang gumun.

Pirantos ingkang dipunginakaken kangge ngandharaken pawicantenan kasebat mawi seratan. Ing tuturan (7) lan (8) menika ugi wonten tatakrama babagan ngginakaken sapa aruh ingkang trapsila dhateng garwanipun. Amargi garwa menika minangka tiyang ingkang kedah dipunkurmati minangka kepala kulawarga. Pungkasan ragam basa ingkang dipunginakaken wonten ing tuturan kekalih menika kanthi ngginakaken basa padintenan.

Sapa aruh sanesipun ingkang tasih kalebet pasedherekan miturut alur wonten ing kulawarga kados ingkang dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

Konteks : Prunanipun Bu Mitra matur dhateng Bu Mitra supados kondur saking RS lan ngaso rumiyin kanthi kawontenan ingkang duhka amargi Pak Mitra tilar donya.

- (9) *“Budhe, samenika **pakdhe** sampun sekeca, budhe badhe kondur istirahat rumiyin.”* (DL: 42)

Konteks : Reni nyuwun pirs dhateng Soliah minangka bulikipun ingkang dados rewang momong Reni babagan kawontenan Soliah ingkang dereng krama.

(10) “**Bulik**... *kok durung duwe bojo?*” (DL: 49)

Konteks : Pak Guru wicantenan kaliyan Lik Sutarman ingkang suka pamanggih supados kerja bakti kangge ngresiki griyanipun tiyang sepuh Pak Guru ingkang kenging musibah lindhu.

(11) “*Ning omah kula ajeng kula dandosi riyin **Lik**, ajeng kula bongkar riyin.*” (DL: 64)

Konteks : Pak Guru ngaturaken panuwun dhateng Yu Ginem ingkang sampun nyameptakaken unjukan.

(12) “*Nggih nuwun **Yu**.*” (DL: 66)

Sapa aruh wonten ing *data* (9), (10), (11) saha (12) menika nedahaken panganggenipun sapa aruh dhateng tiyang ingkang tasih gadhah alur pasedherekan ing kulawarga. Kados *data* (9) menika sapa aruh ingkang dipunginakaken dening prunanipun Bu Mitra dhateng Bu Mitra kanthi sebatan “Budhe”. Tembung “budhe” menika asalipun saking “ibu gedhe” minangka tiyang ingkang sedherekan kaliyan tiyang sepuh. Sami kaliyan *data* (10) menika sapa aruh ingkang dipunginakaken dening Soliah dhateng bulikipun kanthi sebatan “bulik” ingkang asalipun saking “ibu cilik”. Salajengipun menika sapa aruh ingkang dipunginakaken dening satunggaling tiyang kangge nyebat sedherekipun kanthi sebatan “Lik” saha “Yu”.

Prekawis ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh “budhe”, “bulik”, “lik” saha “yu” menika wonten saperangan. Gegayutan kaliyan papan pawicantenan tuturan ing nginggil menika kalampahan wonten ing dalem sedaya kejawi *data* (9) ingkang kalampahan wonten ing Rumah Sakit.

Ancasipun pawicantenan menika maneka werna kados *data* (9) menika kangge nyuwun supados budhenipun kondur lan ngaso rumiyin kanthi ngginakaken ukara panyuwun mawi swanten ingkang andhap. Tumrap *data* angka (10) ancasipun micanten menika kangge nyuwun pirsabab kawontenan bulikipun ingkang dereng krama kanthi ngginakaken ukara pitakon mawi raos gumun.

Tumrap *data* (11) ancasipun micanten menika kangge ngandharaken pamanggihipun dhateng Likipun kanthi ngginakaken ukara cariyos mawi swanten ingkang andhap. Salajengipun tumrap *data* (12) ancasipun micanten menika kangge ngaturaken panuwun dhateng Yu Ginem ingkang sampun nyameptakaken unjukan mawi ukara cariyos saha swanten ingkang andhap. Pirantos ingkang dipunginakaken kangge ngandharaken pawicantenan menika mawi seratan. Wondene tatakrama ingkang wonten ing ngginakaken sapa aruh ingkang trapsila dhumateng tiyang ingkang langkung sepuh. Pungkasan ragam basa ingkang dipunginakaken menika basa padintenan.

2) Sapa Aruh Pasedherekan Ingkang Nglampahi *Perluasan Makna*

Samenika, kathah sapa aruh kanthi jinis pasedherekan ingkang nglampahi *perluasan makna* nalika dipunginakaken. Ateges tetembungan sapa aruh ingkang sejatosipun namung dipunginakaken kangge nyebat tiyang ingkang gadhah alur pasedherekan ananging samenika kathah dipunginakaken dhateng tiyang ingkang boten gadhah alur pasedherekan menapa-menapa. tuturan ingkang nedahaken jinis sapa aruh kanthi jinis pasedherekan ingkang nglampahi perluasan makna kados ingkang dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

Konteks : Jono micanten kaliyan rayinipun Ranti nalika Jono dugi wonten ing dalemipun Ranti saperlu ndherek ngestreni pawiwahanipun Ranti.

(13) “Wis **Dhik**... ora usah dipikir... aku sing salah... aku ya njaluk sepuramu. Wis... wis ayo bali ngrampungake pakaryan maneh.” (DL: 4)

Konteks : Arini micanten bilih ndherek menapa ingkang dipunkersakaken Wina minangka kanca raketipun.

(14) “Mangsa borong karo kersane **dhik Wina** wae.”
(DL: 38)

Konteks : Wulan micanten dhateng kanca jaleripun babagan dampakipun rokok tumrap kasarasaning tiyang.

(15) “Iya **mas**, biyen ngono aku durung sepira ngerti dampake wong ngrokok marang kesehatan.” (DL: 44)

Tembung sapa aruh “dhik” ingkang asalipun saking tembung “adhi” ingkang nalika dipunsebataken ngirangi wanda bageyan ngajeng saha pikantuk tambahan hamzah (?) saengga dados “dhik”. Tembung “dhik” menika saged dipunginakaken kangge nyebat tiyang ingkang sanes rayinipun. Ananging tiyang ingkang langkung enem tinimbang panutur. Kados *data* (13) menika Jono nyapa aruh rayinipun kanca estrinipun kanthi sebatan “dhik”. Wonten ugi *data* (14) ingkang dipunginakaken kangge nyebat kanca ingkang langkung enem. Salajengipun sapa aruh “mas” kanthi *data* (15) ingkang nedahaken sapa aruh ingkang dipunginakaken Wulan dhateng kanca jaleripun. Panganggenipun sapa aruh menika gadhah ancas supados anggenipun micanten langkung trapsila.

Prekawis ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh “dhik” lan “mas” menika wonten saperangan. Kadosta papan nalika nglampahi pawicantenan

menika wonten ing dalem tumrap *data* (13) lan (14), dene *data* (15) menika wonten ing lurung kampus. Ancasipun Jono micanten menika kangge nyuwun pangapunten saha ngajak nglajengaken pedamelan mawi ukara pangajak kanthi wicaksana ing *data* (13). Salajengipun ancasipun micanten menika kangge ngandharaken sarujukipun marang mitra tutur kanthi ngginakaken ukara cariyos mawi swanten ingkang andhap tumrap *data* (14).

Tumrap *data* (15) menika gadhah ancas kangge paring wangsulan kanthi ukara cariyos saha rumaos lepat. Pirantos ingkang dipunginakaken kangge ngandharaken pawicantenan menika mawi seratan. Wondene tatakrama ingkang dipunpanggihaken menika matur kaliyan tiyang sanes kanthi andhap asor sinaosa mitra tuturipun langkung enem. Pungkasan ragam basa ingkang dipunginakaken menika basa padintenan.

Tembung sapa aruh saking jinis pasedherekan ingkang nglampahi perluasan makna inggih menika tembung “pak”. Tembung “pak” menika boten namung dipunginakaken dening lare dhateng bapakipun ananging ugi tiyang sanes ingkang kedah dipunkurmati. Kados *data* wonten ing ngandhap menika ingkang nedahaken sapa aruh ingkang dipunginakaken Anisa dhateng Dani ingkang nyambut damel dados guru saha dening perawat dhateng pasienipun.

Konteks : Anisa micanten kaliyan Pak Guru Dani ingkang nembe kepanggih sepisanan.

(16) “*Enggal **pak**, formasi taun niki.*” (DL: 11)

Konteks : Bagas nyuwun idin dhateng Pak Brata minangka pasien ingkang gerah kanker darah nalika badhe mriksa tensi lan infus.

(17) “*Kula cek tensi kaliyan infusipun rumiyin nggih **pak**, nuwun sewu.*” (DL: 59)

Prekawis ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh “pak” tumrap tiyang sanes menika kadosta papan nalika pawicantenan. Papan pawicantenan *data* angka (16) menika wonten ing posko Puskemas saha *data* (17) menika wonten ing bangsal Rumah Sakit. Paraga ingkang micanten menika Anisa minangka dokter saha Dani minangka guru ingkang kekalihipun nembe kepanggih sepisanan ing *data* (16). Wondene ing *data* (17) menika sapa aruh ingkang dipunginaken Bagas minangka perawat dhateng pasienipun inggih menika Pak Brata.

Anggenipun micanten menika gadhah ancas kangge ngandharaken pedamelan nalika pitepangan mawi ukara cariyos kanthi ngginakaken swanten ingkang andhap tumrap *data* (16). Salajengipun ing *data* (17) menika gadhah ancas kangge nyuwun idin badhe mriksa kanthi ngginakaken ukara panuwun mawi swanten ingkang andhap. Pirantos ingkang dipunginaken kangge ngandharaken pawicantenan kasebat mawi seratan. Wondene tatakrama ingkang wonten menika micanten kanthi trapsila lan andhap asor. Pungkasan ragam basa ingkang dipunginaken menika basa padintenan.

Sapa aruh jinis pasedherekan ingkang nglampahi perluasan makna sanesipun inggih menika sapa aruh ingkang dipunginaken Lastri dhateng rewangipun. Kangge nyebat tiyang ingkang dados rewang wonten ing dalemipun, Lastri ngginakaken sapa aruh “mbok” ingkang asalipun saking tembung “simbok” amargi rewangipun langkung sepuh tinimbang piyambakipun. Tuturan ingkang nedahaken sapa aruh kangge rewang kasebat dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

Konteks : Lastri nyuwun pirsu marang rewangipun nalika Mbok Jah bibar maringi sekul dhateng tiyang ingkang nyuwun paring-paring.

(18) “*Mbok, sapa pawongan iku?*” (DL: 52)

Prekawis ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh “mbok” menika wonten saperangan. Inggih ingkang kaping setunggal menika papan pawicantenan inggih menika ing dalemipun Lastri. Paraga ing *data* (18) menika Lastri ingkang micanten dhateng rewangipun kanthi sebatan “mbok”. Ancasipun Lastri micanten menika kangge nyuwun pirsu babagan tiyang ingkang nyuwun paring-paring ing dalemipun kanthi ngginakaken ukara pitakon mawi raos pengen mangertos. Pirantos ingkang dipunginakaken kangge ngandharaken pawicantenan kasebat mawi seratan. Wondene tatakrama ingkang wonten menika nyapa aruh tiyang sepuh kanthi trapsila sinaosa namung rewangipun. Pungkasan ragam basa ingkang dipunginakaken menika basa padintenan.

c. Gelar Kabangsawanan

Sapa aruh kanthi jinis gelar kabangsawanan menika ateges nyebat, nimbali utawi nyapa aruh mitra tuturipun kanthi ngginakaken gelar ingkang kabangsawanan minangka tiyang *darah biru*. Ananging samenika wonten saperangan tetembungan sapa aruh jinis menika ingkang dipunginakaken dening masarakat umum amargi nglampahi *perluasan makna*. Tuturan wonten ing ngandhap menika kalebet sapa aruh jinis gelar kabangsawanan ingkang sampun nglampahi *perluasan makna* wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan September – Desember taun 2013.

Konteks : Gatot Priambodo, priyantun jaler ingkang pitepangan kaliyan Yuli kanthi lumantar media sosial facebook ngajak Yuli supados sami pepanggihan.

(19) “*Aku kepengin ketemu empat mata karo sliramu, **Jeng.***” (DL: 32)

Konteks : Mbok Jah paring wangsulan dhateng pitakenanipun Lastri babagan tiyang ingkang nyuwun paring-paring wonten ing dalemipun Lastri.

(20) “*Menika wau tiyang njejaluk, **Den.***” (DL: 54)

Adhedhasar asiling panaliten menika saged dipunpanggihaken saperangan sapa aruh ingkang sejatosipun asalipun menika saking gelar kabangawanan ananging sampun nglampahi *perluasan makna*. Tetembungan kasebat wonten ing *data* (19) lan (20) inggih menika “den” lan “jeng”. Sapa aruh “den” lan “jeng” menika asalipun saking tembung “raden” lan “diajeng” ingkang sejatosipun dipunginakaken kangge nyebat tiyang ingkang saestu kulawarga bangsawan. Ananging samenika saged dipunginakaken dening tiyang kangge nyebat priyantun estri kanthi sebatan “jeng” kados *data* (19). Mekaten ugi sapa aruh “den” saged dipunginakaken dening rewang kangge nyebat ndaranipun minangka raos pakurmatan.

Prekawis ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh menika wonten saperangan. Kadosta papan nalika micanten menika wonten ing dalem tumrap *data* (20) saha wonten ing dalem lumantar *media sosial facebook* tumrap *data* (19). Paraganipun menika Mbok Jah ingkang paring wangsulan mawi ukara cariyos dhateng ndaranipun tumrap *data* (20) lan ugi Gatot Priambodo ingkang ngajak pepanggihan Yuli mawi ukara pangajak tumrap *data* (19).

Gegayutan kaliyan *nada* nalika kekalihipun micanten menika kanthi swanten ingkang andhap. Wondene pirantos kangge ngandharaken pawicantenan menika mawi seratan. Paugeran utawi *norma* ingkang wonten menika micanten kaliyan tiyang ingkang kedah dipunkurmati kanthi andhap asor lan ugi ngginakaken tetembungan sapa aruh ingkang sae dhateng tiyang sanes. Pungkasan menika ragam ingkang dipunginakaken inggih menika basa padintenan tumrap masarakat tiyang Jawi.

d. Pedamelan Utawi *Profesi*

Sapa aruh kanthi jinis pedamelan utawi profesi menika nyebat, nimbali, lan nyapa aruh mitra tutur kanthi ngginakaken nama pedamelanipun mitra tutur. Tuturan wonten ing ngandhap menika nedahaken sapa aruh jinis pedamelan utawi *profesi* wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September – Desember taun 2013.

Konteks : Pak Guru Dani nyuwun pirsu dhateng Dokter Anisa babagan kawontenan larenipun ingkang semaput wonten ing upacara 17 Agustus.

(21) “*Pripun Bu **Dokter**, lare kula?*” (DL: 10)

Konteks : Dokter Anisa micanten kaliyan Pak Guru Dani nalika kekalihipun nembe sepisanan kepanggih lan sami pitepangan.

(22) “*Halah... Pak **Guru** ki... inggih saged kula Annisa.*”
(DL: 12)

Konteks : Untung paring dhawuh dhateng sopiripun supados menggok nalika kekalihipun nembe nitih mobil.

(23) “***Pir**... menggok nyang gang iku!*” (DL: 48)

Sapa aruh kanthi jinis pedamelan utawi *profesi* ugi kapanggihaken wonten ing panaliten menika. Tumrap saperangan tiyang Jawi, tiyang ingkang gadhah *jabatan* utawi pedamelan tartamtu menika bakal nampi sapa aruh jumbuh kaliyan pedamelanipun. Kados *data* (21) menika Anisa nyambut damel minangka dokter satemah nampi sapa aruh jumbuh kaliyan pedamelanipun. Data salajengipun menika *data* (22) kanthi paraga Pak Dani ingkang nyambut damel minangka guru satemah panutur ngginakaken sapa aruh “Pak Guru” kangge nyapa aruh piyambakipun. Mekaten ugi sapa aruh “pir” ingkang asalipun saking tembung “sopir” menika nedahaken bilih tiyang ingkang dipunsebat menika nyambut damel minangka sopir.

Tembung sapa aruh pedamelan “dokter” menika saged langsung dipunginakaken lan ugi saged ugi dipunginakaken sesarengan kaliyan sapa aruh jinis pasedherekan kados “pak” utawi “bu” wonten ing sangajengipun tembung pedamelan. Mekaten ugi pedamelan “sopir” ugi saged langsung dipunginakaken kados *data* wonten ing nginggil inggih menika “pir” lan ugi saged dipunginakaken sesarengan kaliyan jinis pasedherekan dados “pak sopir”. Ananging tumrap pedamelan “guru” menika kedah dipunginakaken sesarengan kaliyan sapa aruh saking jinis pasedherekan “pak” utawi “bu” supados saged dipunginakaken minangka tembung sapa aruh.

Anggenipun ngginakaken tembung sapa aruh “Bu Dokter”, “Pak Guru” lan “Pir” menika dipunpangaribawani dening saperangan prekawis. Prekawisipun menika kadosta papan nalika pawicantenan. Tumrap *data* wonten ing nginggil pawicantenan kasebat kalampahan wonten ing posko

Puskesmas tumrap *data* (21) lan (22) saha wonten ing salebeting mobil tumrap *data* (23). Paraga ingkang wonten ing *data* (21) lan (22) menika Anisa ingkang nyambut damel dados dokter saha Dani ingkang nyambut damel minangka guru. Kekalihipun kepanggih wonten ing adicara Pengetan Dinten Kamardikan. Wondene paraga tumrap *data* (23) menika Untung minangka anggota DPR saha sopiripun.

Ancasipun Pak Guru Dani micanten wonten ing *data* (21) menika kangge nyuwun pirsu bab kawontenan siswanipun ingkang semaput nalika upacara kanthi ngginakaken ukara pitakon saha kanthi raos kuwatir. Salajengipun Dokter Anisa micanten wonten ing *data* (22) kanthi ancas kangge nepangaken piyambakipun dhateng Pak Guru Dani mawi ukara cariyos saha kanthi swanten ingkang andhap. Wondene Pak Untung wonten ing *data* (23) micanten kanthi ancas kangge ngandharaken babagan margi dhateng sopiripun kanthi ngginakaken ukara pakon mawi swanten ingkang inggil.

Pirantos ingkang dipunginakaken kangge ngandharaken pawicantenan wonten ing nginggil menika mawi seratan. Wondene norma ingkang wonten ing pawicantenan kasebat menika micanten dhateng tiyang sanes kanthi andhap asor. Kejawi menika kedah ngginakaken sapa aruh ingkang trapsila dhateng mitra tuturipun. Pungkasan ragam basa ingkang dipunginakaken menika basa padintenan tumrap masarakat Jawi.

e. Adjektif Transposisional

Sapa aruh kanthi jinis *adjektif transposisional* menika ateges nyebat, nimbali utawi nyapa aruh mitra tuturipun kanthi ngginakaken tembung sipat

ingkang nglampahi *transposisi*. Tuturan wonten ing ngandhap menika kalebet sapa aruh jinis *adjektif transposisional* wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan September – Desember taun 2013.

Konteks : Gatot Priambodo nyerat status wonten ing *media sosial facebook* kangge ngrayu Yuli.

(24) “Halo, *sayang*?” (DL: 31)

Sapa aruh kanthi jinis *adjektif transposisional* menika arupi tembung sipat ingkang nglampahi *transposisi*. Kados *data* kanthi angka (24) menika kedadosan saking tembung sipat “sayang” ingkang nglampahi *transposisi* satemah saged dipunginakaken minangka tembung sapa aruh kangge nyebat mitra tutur nalika pawicantenan kanthi ateges tiyang ingkang dipuntresnani. Panganggenipun sapa aruh jinis menika padatanipun dipunginakaken dening tiyang ingkang sampun *akrab*. Tuturan wonten ing nginggil dipunwicantenaken dening Gatot dhateng Yuli minangka tiyang ingkang dipuntresnani. Satemah kangge nedahaken bilih piyambakipun menika tresna kaliyan Yuli lajeng anggenipun nyapa aruh ngginakaken tembung “sayang”.

Panganggenipun sapa aruh “sayang” saking jinis *adjektif transposisional* menika dipunpangaribawani dening saperangan prekawis. Prekawis kasebat kadosta papan nalika micanten menika wonten ing *media sosial facebook* ingkang dipunakses ngginakaken laptop wonten ing dalem. Paraganipun menika Gatot Priyambodo ingkang nyapa aruh Yuli. Ancasipun pawicantenan menika kangge nyapa aruh mitra tutur kanthi ngginakaken ukara pitakon. Gegayutan kaliyan *nada* nalika micanten menika ngginakaken swanten ingkang andhap amargi wonten maksud kangge nyapa aruh sinambi

ngrayu Yuli. Pirantos ingkang dipunginakaken kangge ngandharaken pawincatenan menika mawi seratan. Wondene normanipun menika nyebat tiyang ingkang dipuntresnani ngginakaken sapa aruh ingkang sae. Pungkasan menika ragam basa ingkang dipunginakaken inggih menika basa padintenan tumrap masarakat tiyang Jawi.

f. *Metaforik* Utawi Paraban

Sapa aruh kanthi jinis *metaforik* utawi paraban menika ateges nyebat, nimbali utawi nyapa aruh mitra tuturipun kanthi ngginakaken paraban utawi nama sanes. Tembung paraban ingkang dipunginakaken menika maneka werni ingkang padatanipun dipunjumbuhaken kaliyan kawontenan mitra tuturipun sae *fisik* menapa *nonfisik*. Tuturan wonten ing ngandhap menika kalebet sapa aruh jinis *metaforik* utawi paraban wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan September – Desember taun 2013.

Konteks : Presenter satunggaling adicara TV ingkang manggihaken Gotri lan Sadewa ingkang nembe mlampah lan nyuwun supados purun ndherek dipunrekam ing kamera.

(25) “*Lah iki pasangan **Kamajaya-Ratih**, **Romeo-Yuliet**, ayo arep ngetokake uneg-uneg?*” (DL: 39)

Adhedhasar asiling panaliten, jinising sapa aruh awujud *metaforik* utawi paraban ingkang dipunpanggihaken inggih menika tembung “Kamajaya-Kamaratih” lan ugi “Romeo-Yuliet”. Paraban kasebat dipunginakaken dening satunggaling presenter adicara TV dhateng satunggaling pasangan kakung lan putri. Tembung paraban “Kamajaya-Kamaratih” lan ugi “Romeo-Yuliet” menika dipunpendhet saking nama pasangan ingkang kawentar sanget. Pramila

wonten ing pawicantenan nginggil paraban kasebat dipunginakaken kangge nyebat tiyang kakung lan estri ingkang sami katresnan.

Panganggenipun sapa aruh pasangan “kamajaya-kamaratih” saha “romeo-juliet” menika dipunpangaribawani dening saperangan prekawis. Prekawis kasebat kadosta papan nalika micanten tumrap *data* wonten ing nginggil menika ing stasiun sepur. Paraganipun menika presenter satunggaling *variety show* TV dhateng satunggaling pasangan inggih menika Gotri lan Sadewa. Ancasipun panutur micanten menika kangge nyuwun pirsu mitra tutur menapa kersa dipunrekam wonten ing satunggaling acara TV kanthi nggginakaken ukara pitakon. Gegayutan kaliyan caranipun micanten menika kanthi raos ingkang bungah. Wondene pirantos kangge ngandharaken pawicantenan menika kanthi seratan. *Norma* ingkang kapanggihaken menika nyebat mitra tutur ingkang awujud pasangan kanthi nggginakaken tembung sapa aruh ingkang trep. Pungkasan menika ragam ingkang dipunginakaken inggih menika basa padintenan tumrap masarakat tiyang Jawi.

g. Tembung Sesulih Purusa

Sapa aruh kanthi jinis tembung sesulih purusa menika nyebat, nimbali utawi nyapa aruh mitra tuturipun kanthi boten nggginakaken nama ananging tembung sesulih purusa. Tuturan wonten ing ngandhap menika kalebet sapa aruh jinis tembung sesulih purusa wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan September – Desember taun 2013.

Konteks : Bu Subekti ngendikan marang Dani minangka kanca raket larenipun babagan idin kangge sesambetan.

(26) “Jujur wae, **aku** ora kabotan yen **sliramu** sesambungan karo anakku.” (DL: 14)

Konteks : Hartini nyuwun pirsu kaliyan priyantun kakung ingkang nembe kemawon kepanggih wonten ing stasiun sepur.

(27) “Lha **panjenengan** arep mapag, apa arep tindakan?” (DL: 29)

Konteks : Bapak paring wejangan dhateng putranipun.

(28) “**Kowe** arep dadi bocah apa? Diwarahi tata krama kok semune mbalela!” (DL: 51)

Konteks : Mbok Jah ngaturaken pamanggihipun dhateng ndaranipun babagan impen ingkang dipunlampahi ndaranipun .

(29) “Impen **sampeyan** menika kalebu Puspatajem, sasmita saking Gusti.” (DL: 56)

Sapa aruh kanthi jinis tembung sesulih purusa menika saged dipunperang dados tigang jinis inggih menika sesulih utama purusa, madyama purusa lan pratama purusa. *Data* kanthi angka (26), (27), (28) lan (29) menika kalebet wonten ing sesulih madyama purusa. Saking wujudipun tembung sesulih ingkang dipunginakaken ugi beda kados tembung “kowe” ingkang ngginakaken basa Jawi ngoko. Wondene tembung “sampeyan”, “panjenengan”, lan “sliramu” menika kalebet basa Jawi krama inggil. Wonten ing *data* (26) ugi dipunpangguhaken jinis utama purusa “aku” kanthi ngginakaken basa Jawi ngoko.

Tembung sesulih purusa kanthi basa ngoko menika dipunginakaken dening tiyang ingkang sampun akrab lan ugi saking tiyang ingkang inggil

utawi sepuh dhateng tiyang ingkang langkung enem. Kados tembung “kowe” wonten ing *data* (28) menika dipunginakaken dening Bapak dhateng larenipun. Wondene tembung sesulih purusa kanthi basa krama inggil menika dipunginakaken kangge tiyang ingkang langkung sepuh utawi tiyang ingkang prelu dipunkurmati. Kados tembung “sliramu”, “panjenengan” lan “sampeyan” tumrap *data* (26), (27) lan (29) ingkang dipunginakaken kangge micanten kaliyan tiyang ingkang dereng tepang lan ugi ndaranipun minangka tiyang ingkang kedah dipunkurmati.

Panganggenipun sapa aruh tembung sesulih purusa “aku”, “sliramu”, “panjenengan”, “kowe” saha “sampeyan” menika dipunpangaribawani dening saperangan prekawis. Prekawis kasebat kadosta papan pawicantenan menika wonten ing dalem tumrap *data* (26), (27) lan (29) saha wonten ing stasiun tumrap *data* (28). Paraga ingkang wonten ing pawicantenan menika inggih menika Hartini lan priyantun jaler (28), Bu Subekti kaliyan kanca jaler lare estrinipun (26), Bapak ingkang micanten kaliyan larenipun (27) lan ingkang pungkasan menika Mbok Jah minangka rewang kaliyan ndaranipun (29).

Ancasipun pawicantenan tumrap *data* (26) menika Bu Subekti paring idin palilah dhateng Dani kangge sesambetan kaliyan lare estrinipun kanthi ngginakaken ukara cariyos saha mawi swanten ingkang andhap. Salajengipun tumrap *data* (27) ancasipun Hartini micanten menika kangge nyuwun pirsaa dhateng mitra tuturipun ngginakaken ukara pitakon kanthi swanten ingkang andhap. Wondene tumrap *data* (28) ancasipun Bapak micanten menika kangge paring wejangan dhateng larenipun bab kabudayan kanthi ngginakaken ukara

pitakon saha mawi raos duka. Ancasipun Mbok Jah micanten ing *data* (29) menika kangge ngandharaken pamanggihipun bab impen dhateng ndaranipun kanthi ngginakaken ukara cariyos mawi swanten ingkang andhap.

Pirantos ingkang dipunginakaken kangge ngandharaken pawicantenan wonten ing nginggil menika mawi seratan. Wondene norma ingkang wonten menika babagan tatakrama nalika micanten kaliyan tiyang sanes kanthi andhap asor. Kejawi menika ugi ngginakaken tetembungan sapa aruh ingkang trapsila dhateng mitra tuturipun. Pungkasan menika ragam basa ingkang dipunginakaken inggih menika basa padintenan tumrap masarakat tiyang Jawi.

h. Sapa Aruh Umum

Sapa aruh kanthi jinis umum menika sapa aruh ingkang dipunginakaken kangge nyebat, nimbali utawi nyapa aruh mitra tutur kanthi ngginakaken tetembungan ingkang asipat umum lan ugi kangge nyebat mitra tutur ingkang gunggungipun langkung saking setunggal. Tuturan wonten ing ngandhap menika kalebet sapa aruh jinis sapa aruh umum wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan September – Desember taun 2013.

Konteks : Pak Kustam minangka juru kampanye ngawontenaken kampanye dhateng masarakat supados milih partainipun.

(30) “*Sedulur, sedulur padha nyoblos partaiku yaaa, apa maneh iki calege wong bersih, wong pinter, nembe lulus Kejar Paket B, ora tau korupsi...*” (DL: 47)

Adhedhasar asiling panaliten menika saged dipunpangghaken sapa aruh kanthi jinis sapa aruh umum. saking *data* angka (30) kasebat nedahaken bilih masarakat Jawi menika gadhah sapa aruh ingkang sipatipun kangge

umum. Tembung “sedulur, sedulur” menika kangge nyebat mitra tutur ingkang gunggungipun menika langkung saking setunggal utawi kathah. Tembung kasebat dipunginakaken dening Pak Kustam minangka juru kampanye nalika wonten ing adicara kampanye partainipun. Amargi tiyang ingkang wonten ing adicara kasebat kathah satemah dipunginakaken tetembungan sapa aruh ingkang asipat umum.

Panganggenipun sapa aruh umum “sedulur, sedulur” menika dipunpangaribawani dening saperangan prekawis. Prekawis kasebat kadosta papan nalika pawicantenan ingkang kalampahan wonten ing papan kampanye satunggaling partai politik. Paraganipun menika Pak Kustam minangka juru kampanye lan ugi masarakat ingkang mirsani adicara kampanye. Ancasipun Pak Kustam micanten menika kangge nepangaken calegipun dhateng masarakat kanthi ngginakaken ukara pangarep-arep. Gegayutan kaliyan nada nalika micanten menika mawi swanten ingkang inggil amargi mitra tuturipun kathah. Pirantos kangge ngandharaken pawicantenan menika mawi seratan. Paugeran utawi *norma* ingkang dipunpangguhaken menika ngginakaken sapa aruh tumrap tiyang kathah kanthi trapsila. Pungkasan menika ragam basa ingkang dipunginakaken inggih menika basa padintenan tumrap masarakat tiyang Jawi.

i. Tembung *Religius*

Sapa aruh kanthi jinis tembung *religius* menika tetembungan ingkang dipunginakaken manungsa kangge nyebat Gusti utawi *Tuhan* lan ugi tiyang ingkang wasis wonten ing bab agami. Tuturan wonten ing ngandhap menika

kalebet sapa aruh kanthi jinis tembung *religius* wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan September – Desember taun 2013.

Konteks : Pak Wid wicantenan kaliyan garwanipun babagan ceramahipun Pak Ustad.

(31) “*Jare Pak **Ustad** kae nek neng dalan weruh wong ayu-ayu kon enggal mulih, nemoni sing luwih ayu...*”
(DL: 34)

Konteks : Soliah ngaturaken donganipun dhateng Gustinipun saha nyuwun supados dipunparingi jodho ingkang soleh.

(32) “*Dhuh **Gusti**, muga kula dipunparingi jodho ingkang soleh.*” (DL: 50)

Konteks : Bu Mitra ngendika kaliyan Pak Mitra supados boten ngendika ingkang neka-neka ingkang dipunsebat ngrumiyini kersanipun Gusti.

(33) “*Pak, mbok aja sok ndhisiki kersaning **Pangeran** ta.*”
(DL: 91)

Adhedhasar asiling panaliten menika saged dipunpangghaken sapa aruh kanthi jinis tembung *religius*. Tembung *religius* menika wonten gegayutanipun kaliyan agami utawi kapitadosanipun tiyang. Kados *data* (32) menika nedahaken sebatan ingkang dipunginakaken dening Soliah kangge nyebat Gusti wonten ing donganipun. Wondene *data* angka (31) menika dipunginakaken Pak Wid kangge nyebat kanthi sebatan “ustad” ingkang ateges guru wonten ing agami Islam. Tembung sapa aruh “ustad” menika ugi dipunwiwiti kanthi sapa aruh kanthi jinis pasedherekan “pak” minangka wujud pakurmatan. Kangge nyebat Gustinipun ugi saged ngginakaken tembung “Pangeran” kados ing *data* angka (33)

Panganggenipun sapa aruh tembung religius “Gusti”, “Pangeran” lan “Pak Ustad” menika dipunpangaribawani dening saperangan prekawis. Prekawis kasebat kadosta papan anggenipun micanten. Tumrap *data* wonten ing nginggil menika kedadosan wonten ing dalemipun piyambak-piyambak kejawi *data* (33) ingkang kedadosan wonten ing *Rumah Sakit*. Paraga ingkang nglampahi pawicantenan ing *data* (31) menika Pak Wid saha garwanipun, dene *data* (32) menika Soliah ingkang ndedonga dhateng Gustinipun saha Bu Mitra kaliyan garwanipun tumrap *data* (33).

Ancasipun Pak Wid micanten meika kangge ngandharaken menapa ingkang dipunmirengaken saking Pak Ustad dhateng garwanipun kanthi ngginakaken ukara cariyos saha swanten ingkang andhap. Salajengipun ancasipun Soliah micanten menika ndedonga nyuwun dipunparingi jodho ingkang soleh kanthi ngginakaken ukara pangajab saha mawi swanten ingkang andhap. Wondene ancasipun Bu Mitra ngendika menika kangge nyuwun supados garwanipun mboten mikir ingkang boten-boten kanthi ngginakaken ukara panyuwun saha mawi swanten andhap.

Pirantos kangge ngandharaken pawicantenan menika mawi seratan. Norma ingkang wonten ing tuturan kasebat menika bab tatakrama nalika micanten saha ngginakaken sapa aruh ingkang trapsila. Pungkasan menika ragam basa ingkang dipunginakaken inggih menika awujud donga tumrap *data* angka (32) lan basa padintenan tumrap masarakat tiyang Jawi tumrap *data* angka (31) lan (33).

BAB V

PANUTUP

A. Dudutan

Adhedhasar asiling panaliten kaliyan pirembagan sapa aruh basa Jawi wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan September dumugi Desember taun 2013, saged dipunpendhet dudutan wonten ing ngandhap menika.

1. Jinising sapa aruh ingkang dipunpanggiaken wonten ing panaliten menika wonten 9 jinis sapa aruh. Jinising sapa aruh kasebat dipunpanggiaken wonten ing pawicantenan rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan September – Desember taun 2013. 9 jinising sapa aruh basa Jawi kasebat inggih menika menika namanipun tiyang, pasedherekan ingkang kaperang dados kalih jinis inggih menika pasedherekan asli saha pasedherekan ingkang nglampahi *perluasan makna*, gelar kabangsawanan ingkang sampun nglampahi *perluasan makna*, pedamelan utawi *profesi*, *adjektif transposisional*, *metaforik* utawi paraban, tembung sesulih purusa, sapa aruh umum lan ingkang pungkasan menika tembung *religius*.

Dados wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang mliginipun wedalan wulan September dumugi Desember taun 2013 menika kathah dipunpanggiaken maneka jinis tetembungan sapa aruh. Rubrik cerkak kasebat saben wedalan ngginakaken cariyos saha paraga ingkang beda. Awit saking menika tetembungan sapa aruh ingkang dipunginakaken ugi beda-beda gumantung paraga ingkang wonten ing saben cariyos ing rubrik

cerkak. Perangan menika nggambaraken bilih tiyang Jawi menika gadhah kathah tetembungan sapa aruh ingkang maneka werni jinisipun.

2. Bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh basa Jawi wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan September – Desember taun 2013 menika ngginakaken teori SPEAKING saking Dell Hymes. Bab ingkang ndayani kasebat inggih menika papan lan kawontenan nalika micanten resmi menapa boten, paraga ingkang nglampahi pawicantenan kalebet *jenis kelamin*, *yuswa*, *drajad*, *pedamelan* lan *status sosial*, ancasipun pawicantenan, wujud lan isinipun tuturan, cara lan *nada* ugi tumindak nalika pawicantenan, pirantos ingkang dipunginakaken kangge ngandharaken wosing tuturan, bab paugeran utawi *norma* ingkang dados watesing pawicantenan lan pungkasan jinising wacana ingkang dipunginakaken kangge ngandharaken satunggaling tuturan.

Dados bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang mliginipun ingkang wedalan wulan September dumugi Desember taun 2013 menika maneka werni. Bab-bab tartamtu kasebat dados titikan tumrap panutur kangge milih tetembungan sapa aruh ingkang trep dhateng mitra tuturipun. Panutur kedah nggatosaken bab-bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh supados nalika ing pawicantenan antawisipun panutur saha mitra tutur saged kalampahan kanthi sae.

B. Implikasi

Panaliten menika ngrembag babagan jinisipun sapa aruh lan bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan September – Desember taun 2013. Adhedhasar asiling panaliten menika, saged dipunimplikasiaken kados ing ngandhap menika.

1. Panaliten menika saged suka kawruh babagan panaliten wonten ing bidang basa, mliginipun bidang sosiolinguistik ingkang ngrembag babagan jinising sapa aruh lan bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh.
2. Panaliten menika saged dados tambahan bahan ajar wonten ing bidang sosiolinguistik.

C. Pamrayogi

Adhedhasar asiling panaliten kaliyan pirembagan wonten ing panaliten menika, wonten pamrayogi ingkang kedah dipungatosaken inggih menika:

1. panaliten menika namung ngrembag bab jinising sapa aruh lan ugi bab ingkang ndayani panganggenipun sapa aruh basa Jawi wonten ing rubrik cerkak kalawarti Djaka Lodang wedalan September – Desember taun 2013, satemah taksih dipunprelukaken panaliten ingkang langkung detail. Panaliti suka pamrayogi supados naliti wujudipun sapa aruh, *fungsi* sapa aruh lan ugi *kaidah-kaidah* sapa aruh.
2. panaliten menika namung winates wonten ing sapa aruh ing salebeting kalawarti, satemah kangge tiyang ingkang remen kaliyan basa taksih prelu dipunwontenaken panaliten sanes kanthi bidang kajian ingkang beda lan ugi objek panaliten ingkang sanes ugi.

KAPUSTAKAN

- Alwasilah, A. Chaedar. 1985. *Sosiologi Bahasa*. Bandung: Angkasa.
- Chaer, A dan Leonie Agustina. 2004. *Sosiolinguistik Perkenalan Awal*. Jakarta: PT. Rineka Cipta.
- Fasold, Ralph. 1997. *The Sociolinguistics of Language*. Oxford: Blackwell Publisher Ltd.
- Hymes, Dell. 1976. *Foundation in Sociolinguistics*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Kartomihardjo, Soeseno. 1988. *Bahasa Cermin Kehidupan Masyarakat*. Jakarta: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan Direktorat Jenderal Pendidikan Tinggi Proyek Pengembangan Lembaga Pendidikan Tenaga Kependidikan.
- Kridalaksana, Harimurti. 1982. *Dinamika Tutur Sapa dalam Bahasa Indonesia*. Jakarta: Bhatara Karya Aksara
- _____. 1974. *Fungsi Bahasa dan Sikap Bahasa*. Flores: Penerbit Nusa Indah.
- Nababan, P.W.J. 1984. *Sosiolinguistik Suatu Pengantar*. Jakarta: Gramedia
- Nurhayati, Endang. 2009. *Sosiolinguistik Kajian Kode Tutur dalam Wayang Kulit*. Yogyakarta: Kanwa Publisher
- Poerwadarminto, W.J.S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia: JB. Wolters Groningen.
- _____. 1976. *Kamus Umum Bahasa Indonesia. Bagian Kedua*. Jakarta: Balai Pustaka.
- Sasangka, Sry Satriya Tjatur Wisnu. 2001. *Paramasastra Gagrag Anyar Basa Jawa*. Jakarta: Yayasan Paramalingua.
- Sudaryanto. 1988. *Metode Linguistik Bagian Kedua, Metode dan Aneka Teknik Pengumpulan Data*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.

- Suhardi, dkk. 1985. *Sistem Sapaan Bahasa Jawa*. Departemen Pendidikan dan Kebudayaan Daerah Istimewa Yogyakarta.
- Sundari, Wiwik. 2002. *Sapaan di Ruang Rawat Inap Anak Rumah Sakit Bethesda*. Yogyakarta: Universitas Negeri Yogyakarta.
- Supardo, Susilo. 1995. *Sistem Sapaan dalam Bahasa Jawa Dialek Banyumas*. Program Pasca Sarjana Universitas Gadjah Mada.
- Suwito. 1982. *Pengantar Awal Sociolinguistik Teori dan Problema*. Surakarta: Henary Offset.
- Wakidi. 2007. *Jenis dan Fungsi Sapaan dalam Pertunjukan Wayang Purwa Gagrak Yogyakarta Lakon Petruk Dadi Ratu Oleh Dalang Ki Hadi Sugito*. Yogyakarta: Universitas Negeri Yogyakarta.
- Wardhaugh, Ronald. 2006. *An Introduction to Sociolinguistic*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

LAMPIRAN

TABEL ANALISIS DATA

Lampiran 1. Tabel Analisis Data Jinising Sapa Aruh lan Bab ingkang Ndayani Panganggenipun Sapa Aruh Wonten ing Rubrik Cerkak Kalawarti Djaka Lodang Wedalan September – Desember Taun 2013

No	Tuturan	Jinising sapa aruh											Bab ingkang Ndayani								Katrangan
		nama	pasedherekan	Pasedherekan (PM)	Gelar kabangsawanan	Gelar kabangsawanan (PM)	Pedamelan utawi profesi	Adjektif transposisional	Metaforik (paraban)	Tembung sesulih purusa	Sapa aruh umum	Tembung religius	S	P	E	A	K	I	N	G	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1	<i>“Mas Jon... senajan dikaya ngapa bae, aku suthik yen kudu ngladeni wong sing ora daktresnani.”</i>	✓		✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Ranti micanten dhateng kanca jaleripun nalika mangertos bilih piyambakipun badhe dipunjodohaken dening tiyang sepuhipun.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
2	<i>“Nak Jon... iki dudu acara tunangan utawa nikahe gendhuk Ranti... na... nanging... ik... iki... acara pe... penget... tiba ‘satus dinane’ Ran... Ranti.”</i>	✓		✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Pak Herbanu minangka tiyang sepuhipun Ranti ngendika marang Jono minangka kanca jaleripun Ranti babagan pawartos lelayu.
3	<i>“Mas... iki serate mbak Ranti kagem panjenengan”.</i>			✓						✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Ratih menika rayinipun Ranti matur kaliyan Jono minangka kanca jaleripun Ranti kangge ngaturaken serat.
4	<i>“Wis Dhik... ora usah dipikir... aku sing salah... aku ya njaluk sepuramu. Wis... wis ayo bali ngrampungake pakaryan maneh.”</i>			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Jono micanten kaliyan rayinipun Ranti nalika Jono dugi wonten ing dalemipun Ranti saperlu ndherek ngestreni pawiwahanipun Ranti.
5	<i>“Sampun pak... kula ingkang lepat... kula</i>			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Jono matur dhateng Pak Herbanu saha

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
	<i>nyuwun aksama... manga acara dipunlajengaken malih,”</i>																				nyuwun pangapuntèn amargi piyambakipun rawuh wonten ing adicaranipun Pak Herbanu.
6	<i>“Alhamdulillah, Bu, cerkake Nana dimot malih.”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Nana matur dhateng ibunipun wonten ing dalem babagan cerkakipun Nana ingkang medal wonten ing satunggaling kalawarti.
7	<i>“Ngene Ndhuk, yen kowe duwe ngelmu babagan nulis ya dipraktekake.”</i>		✓							✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Ibunipun Nana paring pitutur marang Nana babagan kaprigelan nyerat cerkak.
8	<i>“Tulisan apa mbak. Ndeleng!!”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Indra nyuwun pirsa babagan seratan mbakyunipun ingkang mlebet wonten ing

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
9	<i>“Iki sunah Rosul Dan, aja koksepelekake!”</i>	✓											✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Bapakipun Dani paring ngendikan dhateng Dani babagan statusipun Dani ingkang sampun dados PNS nanging tasih legan.
10	<i>“Pripun Bu Dokter, lare kula?”</i>			✓			✓						✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Pak Guru Dani nyuwun pirsa dhateng Dokter Anisa babagan kawontenan larenipun ingkang semaput wonten ing upacara 17 Agustus.
11	<i>“Enggal pak, formasi taun niki.”</i>			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Anisa micanten kaliyan Pak Guru Dani ingkang nembe kepanggih sepisanan.
12	<i>“Halah... Pak Guru ki... inggih saged kula</i>			✓			✓						✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Dokter Anisa micanten kaliyan Pak Guru Dani nalika kekalihipun

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
	<i>Annisa.</i> ”																				nembe sepisanan kepanggih lan sami pitepangan.
13	<i>“Mas Dani... ayo aja meneng wae, arep sare ning stasiun pa?”</i>	✓		✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Anisa wicantenan kaliyan Dani ingkang sampun dados kanca raket wonten ing stasiun nalika kekalihipun badhe tindakan sesarengan.
14	<i>“Jujur wae, aku ora kabotan yen sliramu sesambungan karo anakku.”</i>									✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Bu Subekti ngendikan marang Dani minangka kanca raket larenipun babagan idin kangge sesambetan.
15	<i>“Kang tinimbang urip nandhang wirang ngene iki, luwih becik aku patenana kang!”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Partini ngandharaken raosipun manah ingkang duhka dhateng garwanipun nalika nembe wicantenan wonten ing dalem.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
16	“Endi banyu putihe ndhuk ... gorokanku krasa garing.”		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Pramudjo paring dhawuh marang lare estrinipun nalika Pramudjo nembe dugi wonten ing dalemipun.
17	“Ooooooalaaah kang Pram ... daklabuhi kedhungangan njungkir walik, diusir wong tuwaku saka ndesa.”	✓		✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Soimah ngaturaken kawontenanipun dhateng Pramudjo minangka tilas pacanganipun rumityin lan samenika nembe sepisanan kepanggih.
18	“Apuranen aku mah ... mbok menawa pancen durung jodho. Mula saiki wis dilalekake bae prastawa kepungkur...”	✓											✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Pramudjo nyuwun pangapunten dhateng Soimah minangka tilas kekasihipun ingkang dipuntilar nalika Soimah ngandhut wijinipun Pramudjo.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
19	<i>“Kok ora digolekake sing sih jaka wae ta Mas?”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Herlina nyuwun pirsu kaliyan garwanipun inggih menika Kuncoro wonten ing dalemipun babagan jejodhoan.
20	<i>“Menika kalawau tukang ojek, Mas, Mbak.”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Sari paring andharan nalika dugi wonten ing dalemipun Herlina lan Kuncoro.
21	<i>“Rama, Ibu rak inggih sami kasarasan Dhik Sari?”</i>	✓	✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Herlina nyuwun pirsu babagan kawontenanipun Rama lan Ibu dhateng dhayohipun (Sari).
22	<i>“Aku diparingi HP Bulik Sari, Pak.”</i>	✓	✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Darwin putranipun Kuncoro matur dhateng bapakipun nalika piyambakipun dipunparingi HP dening Bulikipun.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
23	<i>“Lha, nak! Aku iki budhemu. Kapan-kapan sliramu mbok dolan nang gone anakku.”</i>		✓							✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Budhenipun Rudi nepangaken piyambakipun dhateng Rudi ingkang nembe kepanggih sepisanan.
24	<i>“Lho! Kok kowe Rud?”</i>	✓											✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Gunawan wicantenan kaliyan Rudi minangka kanca kuliah nalika kekalihipun kepanggih wonten ing kosipun Nida.
25	<i>“Mbak Nida, aku pamit ya?”</i>	✓	✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Rudi nyuwun pamit dhateng Nida sasampunipun sowan wonten ing kosipun Nida.
26	<i>“Le! Ideology kuwi sok nuruni nang anak. Mula nek golek bojo sing ngati-ati.”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Bapakipun Rudi paring wejangan dhateng Rudi wonten ing dalem babagan kadospundi pados garwa.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
27	<i>“Onten napa ta buk?”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Rudi nyuwun pirs dhateng ibukipun nalika ing dalem.
28	<i>“Mas, kereta sing saka Bandung apa wis liwat?”</i>			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Satunggaling tiyang estri nyuwun pirs dhateng priyantun jaler ingkang nembe kepanggih wonten ing stasiun KA.
29	<i>“Lha panjenengan arep mapag, apa arep tindakan?”</i>									✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Hartini nyuwun pirs kaliyan priyantun kakung ingkang nembe kemawon kepanggih wonten ing stasiun sepur.
30	<i>“Sesambungane awake dhewe iki wis rong taun lho, Dhik.”</i>			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Kanca jaleripun Hartini ingkang sampun sesambungan 2 taun wicantenan kaliyan Hartini.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
31	<i>“Halo, sayang?”</i>							✓					✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Gatot Priambodo nyerat status wonten ing <i>media sosial facebook</i> kangge ngrayu Yuli.
32	<i>“Aku kepengin ketemu empat mata karo sliramu, Jeng.”</i>					✓				✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Gatot Priambodo, priyantun jaler ingkang pitepangan kaliyan Yuli kanthi lumantar media sosial facebook ngajak Yuli supados sami pepanggihan.
33	<i>“Heh Mas Gatot. Aku ki wong wadon sing wis elek, anakku wis loro. Aja sembrana lho”</i>	✓		✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Yuli ngendikan kaliyan Gatot wonten ing media sosial facebook.
34	<i>“Jare Pak Ustad kae nek neng dalan weruh wong ayu-ayu kon enggal mulih, nemoni sing luwih ayu...”</i>			✓								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Pak Wid wicantenan kaliyan garwanipun babagan ceramahipun Pak Ustad.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
35	<i>“Leres menika dalemipun Jeng Yuli panulis novel <i>Sumilaking Pedhut Asmara?</i>”</i>	✓				✓							✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Gatot nyuwun pirsadhateng rewangipun Yuli nalika nembe sowan wonten dalemipun Bu Yuli.
36	<i>“Inggih pak, wonten napa?”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Arini suka wangsulan nalika dipuntimbali dening bapakipun wonten ing dalem.
37	<i>“Iya Mbak Arini, upama aku bisa ora-orane yen aku meneng wae. Bakal tak bantu sebisaku ta wis.”</i>	✓		✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Wina wicantenan kaliyan Arini minangka kanca raketipun bilih piyambakipun kersa mbiyantu kancanipun kasebat.
38	<i>“Mangsa borong karo kersane dhik Wina wae.”</i>	✓		✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Arini micanten bilih ndherek menapa ingkang dipunkersakaken Wina minangka kanca raketipun.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
39	<i>“Lah iki pasangan Kamajaya-Ratih, Romeo-Yuliet, ayo arep ngetokake uneg-uneg?”</i>								✓				✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Presenter adicara TV ingkang manggihaken Gotri lan Sadewa ingkang nembe mlampah lan nyuwun supados purun ndherek dipunrekam ing kamera.
40	<i>“Lah, iya ayooo, ayo lungguh kene, iki Romeone sisih kiwa, sisih tengen!!!”</i>								✓				✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Presenter kados Uya Kuya ngatur Sadewa supados lenggah wonten ing papan ingkang sampun dipun-samektakaken kangge rekaman.
41	<i>“Kowe mrene karo sapa?”</i>									✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Presenter paring pitakenan dhateng Gotri ingkang sampun dipunhipnotis kangge ngisi adicara TV.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
42	<i>“Budhe, samenika pakdhe sampun sekeca, budhe badhe kondur istirahat rumiyin.”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Prunanipun Bu Mitra matur dhateng Bu Mitra supados kondur saking RS lan ngaso rumiyin kanthi kawontenan ingkang duhka amargi Pak Mitra tilar donya.
43	<i>“Mas, pokoke wiwit saiki sampeyan kudu leren anggone ngrokok!”</i>			✓						✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Wulan micanten kaliyan kanca jaleripun supados piyambakipun kersa mandeg anggenipun ngrokok.
44	<i>“Iya mas, biyen ngono aku durung sepira ngerti dampake wong ngrokok marang kesehatan.”</i>			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Wulan micanten dhateng kanca jaleripun babagan dampakipun rokok tumrap kasarasaning tiyang.
45	<i>“Tung, Untung, aku nyuwun tulung mengko</i>	✓											✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Pak Widodo minangka tiyang

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
	<i>sore mulih saka bengkel surat iki terna Pak Kustam ya!”</i>																				ingkang kagungan bengkel nyuwun tulung dhateng Untung ingkang sampun dados karyawanipun 5 taun.
46	<i>“Anu kang, mbok ya nyoba... aku lagi dina malem Rebo Pon kae ngimpi mas Untung bisa nunggang macan.”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Maliah ngaturaken pamanggihipun dhateng garwanipun nalika kekalihipun wicantenan babagan pedamelan.
47	<i>“Sedulur, sedulur padha nyoblos partaiku yaaa, apa maneh iki calege wong bersih, wong pinter, nembe lulus Kejar Paket B, ora tau korupsi...”</i>										✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Pak Kustam minangka juru kampanye ngawontenaken kampanye dhateng masarakat supados milih partainipun.
48	<i>“Pir... menggok nyang gang iku!”</i>						✓						✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Untung paring dhawuh dhateng sopiripun supados menggok nalika

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
																					kekalihipun nembe nitih mobil.
49	<i>“Bulik... kok durung duwe bojo?”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Reni nyuwun pirs dhateng Soliah minangka bulikipun ingkang dados rewang momong Reni babagan kawontenan Soliah ingkang dereng krama.
50	<i>“Dhuh Gusti, muga kula dipunparingi jodho ingkang soleh.”</i>											✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Soliah ngaturaken donganipun dhateng Gustinipun saha nyuwun supados dipunparingi jodho ingkang soleh.
51	<i>“Kowe arep dadi bocah apa? Diwarahi tata krama kok semune mbalela!”</i>									✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Bapak paring wejangan dhateng putranipun babagan tata krama.
52	<i>“Mbok, sapa pawongan iku?”</i>			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Lastri nyuwun pirs marang

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
																					rewangipun nalika Mbok Jah bibar maringi sekul dhateng tiyang ingkang nyuwun paring-paring.
53	<i>“Dadi Mbok Jah kerep menehi pangan marang wong ngemis?”</i>	✓	✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Lastri nyuwun pirsu marang rewangipun inggih menika Mbok Jah nalika Mbok Jah bibar maringi sekul dhateng tiyang ingkang nyuwun paring-paring.
54	<i>“Menika wau tiyang njejaluk, Den.”</i>					✓							✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Mbok Jah paring wangsulan dhateng pitakenanipun Lastri babagan tiyang ingkang nyuwun paring-paring wonten ing dalemipun Lastri.
55	<i>Inggih Den. Menawi Den Lastri pas tindak kantor kathah tiyang njejaluk</i>	✓			✓								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Mbok Jah paring wangsulan dhateng pitakenanipun

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
	<i>wonten ngriki.”</i>																				Lastri babagan tiyang ingkang nyuwun paring-paring wonten ing dalemipun Lastri.
56	<i>“Impen sampeyan menika kalebu Puspatajem, sasmita saking Gusti.”</i>									✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Mbok Jah ngaturaken pamanggihipun dhateng ndaranipun babagan impen ingkang dipunlampahi ndaranipun .
57	<i>“Gas, aja lali engko bapak sing nang ruang 302 dikemo lho.”</i>	✓											✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Reni minangka senioripun Bagas wonten ing RS ngelingaken supados Bagas boten kesupen paring kemo pasien.
58	<i>“Siap mbak, aja lali susu ro endoge lho!”</i>			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Bagas mangsuli dhawuhipun Reni minangka senioripun supados

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
																					Bagas boten kesupen paring kemo pasien
59	<i>“Kula cek tensi kaliyan infusipun rumiyin nggih pak, nuwun sewu.”</i>			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Bagas nyuwun idin dhateng Pak Brata minangka pasien ingkang gerah kanker darah nalika badhe mriksa tensi lan infus.
60	<i>“Mangga-mangga nak mas.”</i>			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Pak Brata nyumanggakaken Bagas minangka perawat ingkang badhe mriksa tensi lan infusipun.
61	<i>“Terus buku kagungane Bapak kae sing arep ngrumat sapa Pak?”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Nindya nyuwun pirsu dhateng garwanipun babagan buku kagunganipun marasepuh ingkang dereng dangu tilar donya.
62	<i>“Ccck. Durung karuwan diedol kok wis arep</i>									✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Garwanipun Nindya micantem

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
	<i>diundangke bakul. Selak ora duwe dhuwit pa piye kowe kuwi?"</i>																				dhateng Nindya babagan buku tilaran tiyang sepuhipun ingkang sampun tilar donya.
63	<i>"Nek kerja bakti tiyang kalih priipun Pak Guru, selak mesakake bukune niku lho."</i>		✓				✓						✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Lik Sutarman minangka tangga lawasipun Pak Guru suka pamanggih supados kerja bakti kangge ngresiki griyanipun tiyang sepuh Pak Guru ingkang kening musibah lindhu.
64	<i>"Ning omah kula ajeng kula dandosi riyin Lik, ajeng kula bongkar riyin."</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Pak Guru wicantenan kaliyan Lik Sutarman ingkang suka pamanggih supados kerja bakti kangge ngresiki griyanipun tiyang sepuh Pak Guru

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
																					ingkang kenging musibah lindhu.
65	<i>“Ngunjuk Pak Guru, pun riku kajenge direwangi bapakne.”</i>		✓				✓						✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Yu Ginem garwanipun Lik Sutarman ngaturaken unjukan dhateng Pak Guru.
66	<i>“Nggih nuwun Yu.”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Pak Guru ngaturaken panuwun dhateng Yu Ginem ingkang sampun nyameptakaken unjukan.
67	<i>“Mas Jon iki lunga rak mung kanggo sawetara ta?”</i>	✓		✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Ranti nyuwun pirsu dhateng Jono minangka kanca raketipun ingkang badhe kesah.
68	<i>“Mas Jon lali janjimu... aku tansah nunggu. Tulung kersa kondur niliki omahku sing anyar.”</i>	✓		✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Ranti ngelingaken Jono ingkang kesupen marang janjinipun saha nyuwun supados Jono enggal sowan

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
																					wonten ing dalemipun Ranti.
69	“... Mula dakjaluk nak Jono medhot sesambunganmu karo anakku tekan semene bae, tinggalna Ranti ...”	✓		✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Bu Herbanu ngendika lan nyuwun supados Jono medhot sesambungan kaliyan lare estrinipun.
70	“Ibu lan kulawarga kupiya nggoleki sliramu utawa alamatmu.”									✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Bu Herbanu ngandharaken raosipun manah dhateng Jono ingkang dangu kesah saking desanipun.
71	“ Mas Jon ... aku nyuwun ngapura, semono uga bapak lan ibu...”	✓		✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Ratih nyuwun pangapunten dhateng Jono saha dados sesulih kangge bapak ibunipun ingkang nyuwun pangapunten ugi.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
72	<i>“Lajeng tegesipun tembang menika menapa Bu?”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Nana nyuwun pirs dhateng ibunipun babagan tegesipun satunggaling tembang wonten ing dalem.
73	<i>“Ngene Ndhuk, yen kowe duwe ngelmu babagan nulis ya dipraktekake.”</i>		✓							✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Ibunipun Nana paring wejangan dhateng Nana babagan ngelmu nyerat.
74	<i>“Yawis, semangat ya mbak. Mugia apa sing dadi impene Mbak Nana bisa kawujud.”</i>	✓	✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Indra paring dukungan kangge mbakyunipun saha suka donga supados menapa ingkang dipunkajengaken mbakyunipun saged kawujud.
75	<i>“Assalamualaikum bu Dokter, badhe priksa saged...?”</i>			✓			✓						✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Pak Guru Dani uluk salam lajeng nyuwun idin kangge priksa dhateng Bu Dokter Anisa.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
76	<i>“Sesuk aku arep mulih Cepu, mas Dani saged ngeterake boten?”</i>	✓		✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Anisa ngandharaken menapa ingkang dipunkajengaken saha nyuwun tulung dhateng Dani supados ngeteraken tindak Cepu.
77	<i>“Mas wis tekan, arep mudhun ora?”</i>			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Anisa nyuwun pirsu dhateng Dani nalika kekalihipun sampun dugi wonten ing papan ingkang dipunkajengaken.
78	<i>“Nyuwun pangapunten mbak, sampun dangu anggenipun ngentosi?”</i>			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Satunggaling priyantun kakung ingkang nyambut damel wonten ing kulawarganipun Anisa nyapa aruh Anisa ingkang sampun nengga.
79	<i>“Swarane tangga saya gawe kuping mengkirik...”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Partini ngandharaken

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
	<i>isiiin banget aku kang!</i>																				raosipun manah bab ngendikanipun tangga dhateng garwanipun.
80	<i>“Le! Rene lungguh rene, ibu arep takon!”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Ibunipun Rudi nimbali Rudi supados lenggah amargi badhe dipunuwuni pirsakanthi papan wonten ing dalem.
81	<i>“Jane onten napa, kok boten pareng ta bu?”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Rudi nyuwun pirsadhateng ibunipun nalika Rudi dipunpenging kangge sesambetan kaliyan sedherekipun.
82	<i>“Jujur iya, Mas. Saka rumangsaku maca basa Jawa kuwi angel. Luwih kepenak micara wae.”</i>			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Hartini ngandharaken pamanggihipun babagan maca basa Jawa dhateng kancanipun.
83	<i>“Kita ijab ana catatan sipil rakya ora apa-apa</i>			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Kanca raketipun Hartini ngajak

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
	<i>ta? Tur maneh aku janji Dhik ora bakal duwe rasa piye-piye.”</i>																				Hartini kangge ijab nalika Hartini ngajak medhot sesambetanipun.
84	<i>“Ora Mas, iki ora guyon. Sing genah aku lan panjenengan beda iman lan seje agama.”</i>			✓						✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Hartini micanten kaliyan kanca raketipun babagan sesambetanipun ingkang boten saged dipunlajengaken malih amargi beda agami.
85	<i>“Ngapa Bu. Awan-awan kathik dheleg-dheleg dhewe. Kurang pa blanja sasi iki?”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Pak Wid nyuwun pirs dhateng garwanipun nalika kekalihipun wonten ing dalem.
86	<i>“Ngunjuka apa Mas?”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Bu Yuli nyuwun pirs babunjukan menapa ingkang dipunkersakaken garwanipun ingkang nembe kondur.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
87	<i>“Mangga Mas dakaturi permen... ohhh iya... iki dudu permen kang marakake mabok lo.”</i>			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Gotri nawekaken permen dhateng kanca ingkang nembe kepanggih wonten ing sepur Logawa.
88	<i>“Apa ora oleh aku nyawang kowe Tri?”</i>	✓								✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Sadewa nggoda Gotri nalika kekalihipun nembe wicantenan wonten ing sepur.
89	<i>“Bu, apa aku iki meh dipundhut Gusti ya, kok rasane awakku wis ora karu-karuwan ngene.”</i>		✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Pak Mitra ngandharaken menapa ingkang dipunraosaken dhateng garwanipun nalika piyambakipun wonten ing <i>Rumah Sakit</i> .
90	<i>“Bu apuranen aku ya, aku wis gawe kuciwa ibu karo bocah-bocah.”</i>		✓								✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Pak Mitra nyuwun pangapunten dhateng garwanipun nalika piyambakipun sampun rumaos

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
																					badhe tilar donya wonten ing <i>Rumah Sakit</i> .
91	<i>“Pak, mbok aja sok ndhisiki kersaning Pangeran ta.”</i>		✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Bu Mitra ngendika kaliyan Pak Mitra supados boten ngendika ingkang neka-neka ingkang dipunsebat ngrumiyini kersanipun Gusti.
92	<i>“Wadhuh sepurane mas. Aku isih durung bisa bali saiki jalaran mari ngene aku ana rapat...”</i>			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Wulan nyuwun pangapuntèn dhateng kanca raketipun amargi dereng saged wangsul.
93	<i>“Ya, wis Dhik yen ngono aku dak bali dhisik.”</i>			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Kanca raketipun Wulan nyuwun pamit kangge wangsul rumiyin saking kampus.
94	<i>“Dadi anggone sampeyan ngakon aku mandheg ngrok iki mung jalaran gengsi?”</i>									✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Kanca raketipun Wulan nyuwun pirsá babagan alesan Wulan

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
																					nyuwun kancanipun mandheg anggenipun ngrokok.
95	<i>“Ah bapak, tiyang kula bodho namung ngertose nggih obeng, kunci, oli niku!”</i>			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Untung matur dhateng Pak Kustam bilih piyambakipun naming tiyang ingkang naming mangertos bab bengkel nalika Pak Kustam nyuwun Untung dados caleg.
96	<i>“Pir, wis kono... acarane dhewe-dhewe, mengko rong jam engkas mulih... awas yen nglantur ora dakbayari lho.”</i>					✓							✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Untung paring ngendikan dhateng sopiripun kangge ngelingaken supados samangke boten kasep anggenipun methuk Untung.
97	<i>“Nanging Den, tiyang-tiyang menika uripipun</i>	✓			✓								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Mbok Jah ngandharaken

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
	<i>mlarat. Den Lastri gesangipun sarwa kecukupan."</i>																				pamanggihipun babagan tiyang ingkang nyuwun paring-paring dhateng Lastri minangka ndaranipun.
98	<i>"Mbok Jah ora sah wangsulan. Aku iki sing duwe kuwasa ana omah iki."</i>	✓	✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Lastri duka marang rewangipun inggih menika Mbok Jah ingkang mangsuli nalika Lastri nembe paring wejangan.
99	<i>"Den wonten menapa kok tulung-tulung?"</i>				✓								✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Mbok Jah nyuwun pirsa dhateng ndaranipun inggih menika Lastri ingkang mbengok nyuwun tulung.
100	<i>"Halah Gas, panganan wae sing tok pikir, kana ndang kerja, aja lali laporane."</i>	✓											✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Reni minangka senior micanten kaliyan Bagas kanthi ancas ngelingaken babagan laporan

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
																					wonten ing <i>Rumah Sakit</i> .
101	“Langkung sekeca nak Bagas , wis ora papa.”	✓		✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Pak Brata ngandharaken menapa ingkang dipunraosaken minangka pasien dhateng Bagas ingkang dados perawat.
102	“Mangga Pak , kula biyantu lenggah kursi rodha, lajeng dhateng ruang kemo.”			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Bagas micanten dhateng Pak Brata minangka pasienipun ingkang badhe nglampahi kemo wonten ing <i>Rumah Sakit</i> .
103	“Nyuwun pangapunten nggih pak saderengipun, menawi kula badhe sekedhik nyuwun pirsia saged boten?”			✓									✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Bagas minangka perawat nyuwun idin dhateng Pak Brata kangge nyuwun pirsia babagan satunggaling prekawis.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
104	<i>“Wah niki gambare Koes Plus sing jenengan pasang teng tembok nginggil ruwang makan nika Pak Guru.”</i>			✓		✓				✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Lik Sutarman nedahaken gambar Koes Plus ingkang rumiyin wonten ing tembok saderengipun kenging lindhu.
105	<i>“Riki Lik, kula remen sanget gambar niku.”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Pak Guru micanten kaliyan Lik Sutarman babagan gambaripun Koes Plus ingkang rumiyin wonten ing tembok saderengipun kenging lindhu.
106	<i>“Apik Lik, panjenengan rak ya apik ta Lik kabare?”</i>		✓										✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	Pak Guru nyuwun pirsababagan kawontenan Lik Sutarman ingkang nembe kemawon kenging lindhu.

Katrangan cekakan:

A	: <i>Act sequences</i>
E	: <i>Ends, purpose and goal</i>
G	: <i>Genres</i>
I	: <i>Instrumentalities</i>
K	: <i>Key, tone or spirit of acts</i>
N	: <i>Norm of interaction and interpretation</i>
P	: <i>Participants</i>
PM	: <i>Perluasan Makna</i>
S	: <i>Setting and Scene</i>